МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г.КОРОЛЕНКА
НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ЦЕНТР
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

ХАРКОВУ – 350 РОКІВ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПОГЛЯД НА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

Матеріали науково-практичної конференції
20 квітня 2004 р.
Частина 2

Харків ХДНБ 2004

ББК 63.3 (4 Укр.– 4 Хар) Я 431
УДК 94 (477.54) (063)
Х 21

Харкову – 350 років: історичні аспекти та погляд на сучасні проблеми. Матеріали наук.-практ конф. (20 квіт. 2004 р.) Ч. 2 / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; Уклад.: Е.І.Романова, Л.В.Хлєсткова. – Х., 2004. – 109 с.

Висвітлені питання культури м. Харкова, історіїї культурно-просвітницьких установ тощо, духовного життя міста на початку ХХ ст.

Матеріали призначені науковцям, студентам та широкому загалу харків'ян

Укладачі: Е.І.Романова
Л.В.Хлєсткова

© Харківська державна наукова
бібліотека ім. В.Г.Короленка, 2004

ПЕРЕДМОВА

Харкову виповнилося 350. Колишня столиця України має невичерпний потенціал розвитку. Про історію Харкова можна говорити багато. Вона цікава й неоднозначна. Десятки поколінь харків'ян будували місто, захищали його, прославляли своєю працею. З Харковом пов'язане життя видатних науковців, письменників, композиторів, акторів, громадських діячів. Зараз Харків переживає нову хвилю розвитку, поступово повертає собі передові позиції.

Науково-практична конференція, присвячена 350-річчю м. Харкова, відбулася у ХДНБ ім. В.Г.Короленка 20 квітня 2004 р. Участь взяли науковці та провідні фахівці міста, викладачі харківських вузів, аспіранти, студенти. Її робота була розділена на три секції:

1. "Харківський шлях" розвитку;
2. Харків освітянський;
3. Культура Харкова.

Матеріали конференції через великий обсяг були видані у двох частина. Друга їх частина – це осмислення минулого та культурних проблем сьогодення нашого міста, висвітлення питань подальшого культурного розвитку Слобожанщини.

З КУЛЬТУРА ХАРКОВА

Т.В.Іванська

МИКОЛА ПАВЛОВИЧ БАРАБАШОВ: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

У березні 2004 р. виповнилось 110 років з дня народження відомого радянського вченого астронома Миколи Павловича Барабашова, заслуженого діяча науки УРСР, академіка АН УРСР, професора Харківського університету ім. О.М.Горького.

М.П.Барабашов народився 30 березня 1894 р. в сім'ї видатного окуліста, професора медицини Харківського університету. 1904 р. вступив до 1-ої Харківської гімназії,де виявив неабиякі здібності і глибокий інтерес до астрономії. Перше його наукове повідомлення про результати спостереження Марса було опубліковане в 1912 р. у журналі "Астрономія" французького астрономічного товариства. Роботи М.П.Барабашова з'являються також в "Известиях Русского общества любителей мироведения" [1].

Закінчивши гімназію, М.П.Барабашов у 1912 р. вступає на фізико-математичний факультет Юр'ївського університету. У зв'язку з тяжким захворюванням припиняє навчання і лікується в Італії. Повернувшись в 1914 р. до Харкова, Микола Павлович вступає на фізико-математичний факультет Харківського університету, після закінчення якого в 1919 р. залишається на кафедрі астрономії для підготовки до професорського звання [2].

З цього часу вся наукова, педагогічна і громадська діяльність М.П.Барабашова є невіддільною від Харківського університету і астрономічної обсерваторії.

Працюючи в університеті, М.П.Барабашов читає лекції в технологічному інституті. В 1923 р. він – дійсний член кафедри астрономії, обіймає посаду астронома-спостерігача у Харків-

ській астрономічній обсерваторії. У 1924 р. Микола Павлович організував та обладнав Народну астрономічну обсерваторію при Всеукраїнському музеї імені Артема. У музеї він виступав з популярними лекціями з астрономії. Тут же працював гурток світознавства, що систематично спостерігав змінні зірки. З цього гуртка вийшли вчені, які працювали у вищих навчальних закладах країни. 1927 р. Барабашов одержав звання професора у Харківському університеті [3].

Коло наукових інтересів молодого вченого чітко визначилося вже в перші роки його діяльності: це вивчення фізичних умов на Місяці та інших планетах. Дослідження в цій галузі принесли йому світову славу і зміцнили авторитет Харківської астрономічної обсерваторії, яку він очолив у 1930 р. [4].

Одним з перших відомих відкриттів М.П.Барабашова було встановлення у 1918 р. основних особливостей закону відбиття світла від поверхні місячних морів. У 20-ті рр. Микола Павлович завершив важливі дослідження поляриметрії та колориметрії місячної поверхні і зразків гірських порід. Ці й наступні роботи були початком широких досліджень фізичних властивостей місячної поверхні і в цілому фізичного планетознавства в нашій країні [4].

Як директор Харківської обсерваторії М.П.Барабашов зробив величезний внесок у зміцнення і розширення інструментальної бази обсерваторії, доклав багато зусиль до всебічного розвитку наукових досліджень. Він передав обсерваторії виготовлений ним ще в студентські роки 270-міліметровий рефлектор, який успішно використовувався, зокрема при спостереженні за Марсом.

У 30-ті рр. Микола Павлович організував в обсерваторії глибокі дослідження Сонця. Він запросив ленінградського оптика М.Г.Пономарьова і разом з ним розробив конструкцію спектрогеліоскопа. Це був перший спектрогеліоскоп, виготовлений у Радянському Союзі.

У 1933р. він стає завідуючим кафедрою астрономії Харківського державного університету. Весь час веде велику роботу з підготовки кадрів. Керує аспірантами кафедри астрономії, приділяє багато часу і сил залученню до самостійної роботи не тільки студентів старших курсів, а й школярів. Протягом багатьох років він був тісно пов'язаний з Харківським палацом піонерів, керував гуртком юних астрономів. У 1935 р. в обсерваторії група студентів і піонерів під керівництвом Миколи Павловича спостерігала планети і зірки. Більшість учасників цього гуртка вступили потім до університету [5].

1936 р. М.П.Барабашову було присвоєно ступінь доктора фізико-математичних наук без захисту дисертації за сукупність наукових робіт, а 1941 р. за плідну наукову діяльність Президія Верховної Ради УРСР присвоїла М.П.Барабашову почесне звання заслуженого діяча науки [6].

У роки Великої Вітчизняної війни під час німецько-фашистської окупації Харкова М.П.Барабашов виїхав до Кизил-Орди. Там він став завідувачем кафедри астрономії і теоретичної механіки в Об'єднаному українському державному університеті, а також читав лекції з астрономії і теоретичної механіки у Кизил-Ординському педагогічному інституті [3].

Багато корисного зробив М.П.Барабашов на посаді ректора Харківського університету, на яку його було призначено 1943 р. після звільнення Харкова від гітлерівських загарбників. Перед ректоратом на той час поставало багато складних проблем [3].

Друга світова війна завдала значних збитків Харківській астрономічній обсерваторії. Микола Павлович мобілізує колектив співробітників на її відбудову. У виключно тяжких умовах було проведено ці роботи. Але вже 1944 р. в обсерваторії почалися систематичні спостереження [5].

У 1948 р. він обирається дійсним членом Академії наук УРСР [4]. У 1949 р. завдяки його ініціативі при Астрономічній Раді Академії наук СРСР було створено Комісію з фізики планет, яка сприяла розвитку і поглибленню досліджень у цій галузі. Микола Павлович очолив цю комісію. Перша Всесоюзна конференція з фізики планет, на якій було затверджено вказану комісію, відбулася у Харкові 21–23 травня 1949 р. У роботі конференції взяли участь представники всіх астрономічних центрів країни, що займалися фізикою планет [4].

Діяльність комісії, яку М.П.Барабашов очолював понад 15 років, сприяла координації планетних досліджень, підготовці у галузі планетознавства, залученню до вивчення планет та обсерваторій, обладнаних сучасними інструментами (Абастуманської обсерваторії, Кримської астрофізичної обсерваторії, Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР, Астрофізичного інституту АН Казахської РСР та ін.). Пленуми планетної комісії відбулися у Харкові в червні 1953 р., березні 1955 р., травні 1958 р., жовтні 1960 р., жовтні 1966 р. На цих пленумах було розглянуто багато важливих проблем розвитку планетних досліджень. Так, на пленумі у червні 1953 р. М.П.Барабашов порушив питання про необхідність створення спеціального планетного інституту [4].

Микола Павлович Барабашов багато років очолював Астрономічну Раду АН УРСР, яка координувала і скеровувала роботу астрономічних установ України. Рада неодноразово в своїх рішеннях відзначала провідне місце Харківської обсерваторії у дослідженні фізичних умов на планетах і підкреслювала її успіхи в галузі конструювання нових приладів.

Велика заслуга М.П.Барабашова полягає у створенні в Харкові планетарію. Він є одним із засновників товариства "Знання". У науково-популярному журналі "Знання", що видавався в Харкові у двадцяті роки, він вів відділ "Відповіді на питання читачів", де вміщував щомісячні огляди зоряного неба і

статті про космогонічні гіпотези, природу планет, їх видимість, про виготовлення любительського телескопа і багато інших [6].

Бібліографічний список праць М.П.Барабашова містить більше 500 наукових статей, брошур, учбових посібників, монографій, популярних статей у газетах і журналах СРСР, зарубіжних часописах. Результати численних досліджень фізичної природи Місяця і планет М.П.Барабашов узагальнив у ряді своїх монографій: “ Дослідження фізичних умов на Місяці й планетах” (1952), “Результати фотометричних спостережень Місяця й планет у Харківській астрономічній обсерваторії” (1957), “Про методи фотографічного фотометрування планет” (1967).

М.П.Барабашов є одним з авторів та редакторів першого “Атласу зворотного боку Місяця”, складеного на основі фотографій, одержаних з борту АМС “Луна-3”. За даними АМС “Зонд-3” під керівництвом Миколи Павловича було розроблено перший фотометричний каталог деталей зворотного боку Місяця [4].

Роботи Барабашова набули широкого визнання. Він був членом комісії з фізики планет і супутників Міжнародної астрономічної спілки, підкомісії з природи місячної поверхні і входив до складу комісії з номенклатури Марса, яка за завданням Міжнародної астрономічної спілки склала зведену карту Марса. Інтерес до досліджень Миколи Павловича такий великий, що деякі його статті і книги переведені іноземними мовами і видані за кордоном. Він створив відому наукову щколу астрофізиків і виховав цілу плеяду вчених-астрономів [7].

Література

1. Держархів Харківської області (ДАХО), фр– 5875, оп. 1, спр. 640.

2. ДАХО, фр– 5875, оп. 1, спр. 649.
3. Те саме – спр. 1.
4. Те саме – спр. 660.
5. Те саме – спр. 650.
6. Те саме – спр. 652.
7. Те саме – спр. 641.

Т.О.Чугуй

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ "ПРОСВІТИ"

Українські "Просвіти" з'явилися в Наддніпрянській Україні майже на півстоліття пізніше, ніж у Західній. Перші з них, як наприклад, Катеринославська, Одеська і Київська, були зареєстровані лише після революційних подій 1905 року. Харківська ж "Просвіта"отримала юридичний статус тільки в 1917 році. Деякі дослідники пояснюють таке запізнення слабкістю просвітянського руху в цьому краї, неспроможністю української інтелігенції створити національну школу на Харківщині, та згадане відставання було зумовлене дещо іншими причинами. Про це свідчить багата й насичена значними подіями історія нашого краю і, зокрема Харкова. Очевидно, не випадково саме в цьому місті з'являється перший колегіум, де певний час викладав видатний український філософ і педагог Г.Сковорода. Він значною мірою підготував просвітницький ґрунт для відкриття університету, що тривалий час залишався єдиним вищим навчальним закладом на Слобожанщині. Університет мав єдину у цьому краї друкарню, завдяки якій побачили світ чимало творів українською мовою як художніх, так і науково-публіцистичних.

У Харкові жив і творив видатний письменник-просвітитель, основоположник нової української прози Г.Квітка-

Основ'яненко, п'єси якого не сходили зі сцени перших в Україні професійних театрів, не кажучи вже про п'єси М.Кропивницького, М.Старицького та І.Карпенка-Карого.

Отже не дивно, що саме в цьому місті 1862 року (за шість років до початку функціонування "Просвіт" у Західній Україні), з'являється перша на Слобожанщині недільна українська жіноча школа, очолювана молодою ентузіасткою Х.Д.Алчевською. Тут у процесі викладання використовувалася не тільки "Граматика" П.Куліша, а й поетичні твори Т.Шевченка, різні жанри українського фольклору [1].

Таким чином, у Харкові вже на той час визрівала можливість для появи просвітянської організації на зразок тих, які виникнуть пізніше у Галичині. Це не могло не викликати негативної реакції з боку владних структур. Є підстави припускати, що саме організація таких недільних шкіл разом з непоодинокими українськими виставами в театрах (у т.ч. й у місті Харкові), проведення інших просвітянських заходів певною мірою спричинили появу Валуєвського циркуляру, що забороняв друкування книжок українською мовою, за винятком літературних творів і то лише після ретельної перевірки їх цензурою [18]. Та, незважаючи на особливо пильний нагляд властей, саме у Харкові з'являється єдине на той час у Східній Україні "Общество распространения в народе грамотности" (1869), яке виникло завдяки зусиллям, викладачів університету, зокрема О.Потебні, Д.Багалія, М.Сумцова та багатьох інших послідовників Г.Сковороди. Це товариство мало чітку структуру. Очолював його секретаріат. Статут затверджено в 1869 році.

Цей програмний документ мав чимало спільного зі статутами західноукраїнських "Просвіт" та все ж відрізнявся від них. Не бралася до уваги дуже важлива потреба – здійснювати поширення грамотності серед народу передусім мовою цього ж народу. Це добре розуміли більшість членів товариства. Але реалізувати таку вимогу, незважаючи на посилені спроби,

заважали постійні урядові заборони, однією з яких був так званий Емський указ, який, зокрема не дозволяв ввозити з-за кордону книжки, друковані українською мовою, оприлюднювати переклади здійснювати постановки театральних вистав та проводити концерти українською мовою, а також друкувати українські тексти під нотами тощо [18]. Ось тому назвати власне українським "Общество распространения в народе грамотности", значить розминутися з правдою. Але й заперечувати його позитивну роль у розвитку просвітницького руху нашого краю було б теж помилкою. Адже багато членів товариства у своїй педагогічній практиці широко використовували елементи української культури. У недільній школі Х.Д.Алчевської понад вісім років (1862–1870) здійснювалося викладання українською мовою. Після заборони цього у навчально-виховному процесі російською мовою все ж використовувалися мистецькі надбання українського народу.

Здобута таким способом освіта збуджувала ображене почуття національної гідності українців, стимулювала до пошуку шляхів задоволення їх національно-культурних потреб, а згодом і до боротьби за здобуття та законодавче забезпечення своїх природних прав. На цей період український народ, переборюючи неймовірні труднощі, спираючись на багатющий фольклорний досвід і давні культурницькі традиції, створив багату й оригінальну нову літературу, кращі твори якої не поступалися не лише російським, а й західноєвропейським зразкам. Українська література вже була представлена у всьому світі іменами І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Лесі Українки, І.Франка та інших.

Незважаючи на численні заборони і перешкоди, багато патріотично налаштованих викладачів-українців не лише початкової та середньої, а й вищої школи (О.Потебня, Д.Багалій, М.Сумцов) постійно намагалися навіть у таких несприятливих

умовах зробити якомога більше для того, шоб донести до українського народу знання про його історію, культуру і мистецтво. Досить нагадати, що із 814 праць М.Сумцова, більшість присвячена україністиці [20]. Д.Багалій понад 40 праць присвятив лише історії Харківського університету [5]. Х.Д.Алчевська у створеній нею недільній школі не тільки широко використовувала елементи української культури, особливо народної, а й постійно прагнула поділитися цим, надзвичайно цінним досвідом, зі своїми колегами. Виступаючи зі статею на сторінках журналу “Просвещение”, вона наголошувала на необхідності створення на Харківщині українських шкіл [17].

Українці, причетні до діяльності харківського "Общества распространения в народе грамотности”, не тільки часто відхилялися від передбачених статутом асиміляторських цілей, а й намагалися створити паралельне власне українське товариство, подібне до тих, які вже давно існували в Західній Україні. Так, наприклад, у грудні 1905 року професор Д.Багалій звертається до правління товариства з пропозицією про перетворення української секції в окрему, незалежну організацію “Просвіта” [5]. А через рік (3 грудня 1906 р.) вчена рада історико-філологічного факультету Харківського університету дає дозвіл читати лекції українською мовою професорам М.Сумцову (курс історії української словесності) та М.Халанському (курс української діалектології) [7]. Отже, не випадковим є те, що саме в Харківському університеті постійно зростала кількість студентів та викладачів, які безпосередньо прилучалися до відродження української національної ідеї. Прагнення патріотично налаштованої української інтелігенції максимально розгорнути свою просвітницьку діяльність, надати їй узаконених форм особливо посилилося після революційних подій 1905 року, в часи нової кризи імперського режиму, коли одна за одною почали виникати “Просвіти” в Наддніпрянській Україні – Катеринославі (1905), Одесі (1905), Чернігові (1906),

Києві (1907) та інших містах.

Зважаючи на величезну роль Харкова у розвитку промисловості торгівлі, науки мистецтва, це місто не могло не відігравати значної ролі в організації просвітницького руху. У Харкові проводилися численні фольклорно-етнографічні свята і відзначалися ювілеї Т.Шевченка. Тут розгорнулася діяльність зі спорудження пам'ятника Великому Кобзареві, бюст якого нелегально було встановлено в саду Алчевських ще в 1898 році [18].

Надзвичайно велику та різноманітну просвітницьку роботу проводив Г.Хоткевич, починаючи зі створення капели бандуристів [19] і до організації аматорських акторських гуртів, які нерідко виїжджали на гастролі за межі Харківщини [16].

На той час одним з основних українських культурних центрів стає Народний будинок, відкритий 2 лютого 1903 р. Харківським товариством грамотності [9].

У просвітницьку програму цілком вписуються заходи, які здійснював М.Кропивницький разом зі своєю родиною, мешкаючи з 1889 року на хуторі Затишок, що на Харківщині. Крім лікарні, де медична допомога надавалася селянам дружиною письменника Надією Василівною (головним чином, безкоштовно), була організована також "своєрідна "школа", де мати драматурга Капітоліна Іванівна навчала селян – дорослих і дітей – грамоти, арифметики і Закону Божого" [14].

На жаль, приклад активної просвітницької діяльності родини Кропивницьких був поодиноким на Харківщині та він свідчив, що село чекає від міста негайної та суттєвої допомоги у розв'язанні багатьох просвітницьких проблем, які були нерозривно пов'язані з соціально-політичними проблемами.

За слушним зауваженням дослідників, культурно-просвітницька діяльність у Харкові швидко набувала політичних ознак [2]. Саме в нашому місті під час відзначення ювілею Т.Шевченка (1900 р.) відомий громадський діяч М.Міхновський виголошує свою знамениту промову, що була надрукована того

ж року у Львові під назвою “Самостійна Україна” і стала своєрідним програмним документом для багатьох партій і рухів [4].

1905 року в газеті “Русские ведомости” професор М.Сумцов надрукував статтю “Малороссийская цензура”, в якій “тонко й доказово показав усе жахіття знущань з української культури, викликаючи в російських демократів співчуття до страждань українського народу” [20]. Він також оголошує в пресі про свій намір читати студентам лекції українською мовою. Звичайно, Міністерство народної освіти ці благородні починання швидко заборонило, але М.Сумцов одразу ж створив при Харківському університеті Комітет захисту прав української мови, який сам же і очолив [20].

Незважаючи на посилення реакції 15 листопада 1907 року в університеті було створено і офіційно зареєстровано “Громаду студентів-українців” та “Студентський гурток для вивчення побуту українського народу”. Члени першої організації написали 29 грудня 1907 року листа ректорові Д.Багалію досить показового змісту: “Вважаємо необхідним задовольнити пекучу потребу в національній освіті та свідомості серед українського суспільства, ми, члени української Громади Харківського університету, звертаємося з великим проханням до ясновельможного п. професора... вжити усіх заходів до викладання оголошених на осінній семестр 1908 року лекцій з “Історії Південної Русі” українською мовою і взагалі офіційно підтримати заведення в Харківському університеті кафедр українських дисциплін з викладанням українською мовою” [10]. Безперечно, це стало наслідком загального піднесення просвітянського руху. Члени "Харьковского общества распространения в народе грамотности” разом з патріотично налаштованою інтелігенцією міста вирішили юридично оформити свою організацію як “Харківське товариство “Просвіта” імені Григорія Квітки-Основ’яненка”. Усе було ретельно підготов-

лено, навіть надруковано статут (1906 р.), примірник якого зберігся в домашньому архіві Х.Алчевської [8]. Він мало чим відрізнявся від програмних документів уже існуючих в Україні "Просвіт". Зрештою, всі вони "складалися на зразок Львівської і були подібними один до одного майже в усьому" [9].

Те, що автори проекту статуту Харківської "Просвіти" були добре обізнані з досвідом і характером діяльності просвітянських товариств не лише Східної, а й Західної України, підтверджується наявністю в домашньому архіві Х.Алчевської друкованих примірників статутів Київської та Галицької "Просвіт". Не буде перебільшенням стверджувати, що цей статут був не тільки проектом майбутніх дій, а також наслідком того, що вже було зроблене. Складений він кількома представниками певної організації, яка неодноразово збиралася з цією метою.

На жаль, незважаючи на окремий (34) параграф статуту, де підкреслювалося, що товариство керуватиметься державними законами, дозволу від властей не було одержано. Однак харків'ян це не зупинило. Вони навіть в умовах посилення репресивних заходів не припинили просвітницької діяльності, постійно шукаючи нові легальні або напівлегальні форми реалізації своїх прагнень. "Протягом 1907–1911 років осередком, навколо якого гуртувалася інтелігенція Харкова, була українська комісія Публічної бібліотеки. У 1911 році її чисельність зросла до 60 чоловік, очолював її Микола Міхновський" [4].

Комісія не обмежувалася збиранням коштів для придбання книг для українського відділу ім. Т.Г.Шевченка Публічної бібліотеки. Вона "опікувалася також розвитком приватної української книготоргівлі через "Українську книгарню". З метою фінансового забезпечення потреб українського національно-культурного руху члени комісії заснували "Третє харківське товариство взаємного кредиту" [4].

Крім того, вони склали статут "Харківського малоросій-

ського зібрання", доручивши поетесі Х.Алчевській (доньці Х.Д.Алчевської) та М.Біленькому (небожу М.Міхновського) організувати затвердження цього програмного документа. Відмова Харківського губернатора була категоричною. "Лише в березні 1912 року, коли внутрішня політика царату де в чому пом'якшилася, ініціативній групі вдалося дістати дозвіл на створення Українського літературно-художнього і етнографічного товариства імені Г.Квітки-Основ'яненка" [4].

Члени цього товариства вже влітку 1912 року спробували організувати в Харкові постійний зразковий український театр. Було зібрано достатню суму грошей, складено кошторис, здійснено ремонт приміщення, виготовлено декорації, сформовано творчий колектив. Та очікуваного відкриття театру так і не відбулося через заборону адміністрації міста.

Про те, що харківські просвітяни, незважаючи на відмову в реєстрації статуту, продовжували працювати, підтримуючи тісні зв'язки з просвітянами інших міст, свідчать відгуки та оцінки сучасників, що з'являлися у пресі. Так, газета "Утро", 11 лютого 1910 року надрукувала статтю "Под прессом", автор якої не лише дає об'єктивну оцінку реакційному циркуляру міністра внутрішніх справ Росії, спрямованому проти "інородців", а й визначає основну причину його появи – успіхи в зростанні просвітянського руху, особливо українського і польського.

Не буде перебільшенням стверджувати, що статут Харківської "Просвіти" не був затверджений тому, що в місті визріли умови для успішної, широкої та багатогранної її діяльності. Вона набирала політичного забарвлення, готуючи ґрунт для появи різних політичних партій і товариств. Доведенням цього стало постійне зростання політичної свідомості харків'ян, не без впливу численних просвітницьких заходів української інтелігенції. Не випадково ж студентська молодь не підкорилася забороні царського уряду вшанувати 100-літній ювілей Т.Шевченка, а після арешту 20-ти учасників вийшла на

демонстрацію протесту, співаючи “Заповіт”. Для розгону демонстрантів, які рухалися Сумською вулицею, довелося застосувати загони кінної поліції [4].

Отже, наявність навіть незареєстрованого статуту та численних заходів освітньо-культурницького характеру, переконливо свідчать, що товариство “Просвіта”в Харкові фактично вже існувало на початку ХХ століття. Найвагомішим аргументом цього є те, що майже всі основні положення статуту виконувалися завдяки активним зусиллям патріотично налаштованої інтелігенції. Продовжували працювати курси з українознавства для вчителів недільних шкіл, започатковані в 1906 році комісією з народних читань відомого вже товариства розповсюдження грамотності, щедро використовуючи надбання Х.Д.Алчевської [6]. Про зростаючу активність свідчить і той факт, що Д.Багалій, С.Русова, С.Кульбакін, М.Чубинський та інші доклали чимало зусиль до підготовки багатотомної “Народної енциклопедії з усіх розділів знань”, перший том якої з’явився в 1909 році [9].

Для здійснення своїх планів харківським просвітянам постійно доводилося переборювати чимало труднощів. Так, у листопаді того ж року поліція, ретельно перевіривши всі склади Харківського товариства грамотності, закрила аж чотири його читальні та помешкання Народного будинку, звинувативши його членів у “розповсюдженні книг недозволеного змісту”. Лише після втручання відомих харківських професорів Д.Багалія та М.Сумцова це товариство продовжило нормально функціонувати [9]. Зокрема його українська секція вже в червні 1910 року провела перші загальноосвітні курси для сільських вчителів. Крім того, у січні 1911 року Харківська міська дума за пропозицією її гласного М.Сумцова ухвалила заснувати Шевченківський фонд, кошти від якого мали використовуватися “на заохочення кращих студентських наукових досліджень з історії України” [9].

Показово, що харківські просвітяни, незважаючи на репресивні заходи продовжували свою діяльність та підтримували зв'язки з інтелігенцією інших регіонів, особливо Києва і Катеринослава. Члени Харківського історико-філологічного товариства впродовж червня 1911 року ґрунтовно ознайомилися з цінними матеріалами з історії Лівобережної України XVIII ст., що знаходилися в Чернігівському губернському архіві. Щоправда, перевезти їх до Харкова для подальшого наукового вивчення, на жаль, не вдалося через надмірну пильність місцевих чиновників.

Не зайвим буде нагадати, що на урочистості, присвячені 40-річчю від дня заснування першої "Просвіти" (1909), до Львова разом з багатьма наддніпрянськими просвітянами були запрошені й харків'яни. Їх гідно представив член Харківського історико-філологічного товариства М.Сумцов, якого сприйняли тут як члена Харківської незареєстрованої, тобто підпільної, "Просвіти", що продовжувала інтенсивно працювати навіть у нелегальних умовах. Об'єднуючи зусилля, попри численні заборони та переслідування, вона змушена була час від часу змінювати назву, але ніколи не змінювала своєї основної мети – нести в народ знання і культуру, пробуджувати в ньому почуття національної гідності та самоповаги.

Події Першої світової війни та пов'язане з нею посилення репресій значно послаблювали, а іноді й зовсім зупиняли проведення багатьох освітньо-культурницьких заходів. Але зумовлене тією ж війною поглиблення кризи імперського режиму знову ж таки стимулювало відновлення українського просвітянського руху, що швидко набирав виразного політичного забарвлення. Після Лютневої революції 1917 року Харківське товариство "Просвіта" широко розгорнуло свою діяльність, затвердивши статут, основу якого складав проект, видрукуваний ще в 1906 році. Це зайвий раз підтверджує думку про безперервну діяльність (як легальну, так і напівлегальну)

харківських просвітян.

Не менш показовим є і те, що згадане раніше “Товариство поширення серед народу грамотності” також зазнало помітних змін. При його читальнях та комісіях створюються українські відділення, у діяльності яких українська інтелігенція бере найактивнішу участь [3]. Вона складає значну частину вчительського корпусу губернії. Про це свідчить досить показовий випадок, що стався в липні 1917 року під час роботи повітового з’їзду вчителів. Проімперськи налаштована частина його учасників відхилила запропонований українськими вчителями проект постанови про підтримку Центральної ради та Генерального секретаріату України. “На знак протесту більше третини вчителів залишили з’їзд і, зібравшись в окремому помешканні, прийняли рішення про заснування Слобожанської вчительської спілки” [11].

Фактично це і була та інтелігенція, що складала просвітянське ядро Харківщини. Їм навіть у легальних умовах працювати було нелегко, оскільки місто тривалий час перебувало під владою більшовиків. Однак, незважаючи на це, Харківська “Просвіта” практично взяла на свої плечі весь тягар зі створення української школи.

За таких умов Харківське товариство “Просвіта” і органи міського і земського самоврядування відіграли велику роль у відродженні української школи. За їх безпосередньою участю проводилася українізація початкової школи, була відкрита перша українська гімназія” [11].

Отже, основною причиною того, що українська інтелігенція II половини XIX – початку XX ст. не змогла юридично оформити товариство “Просвіта”, а відтак і створити національну школу, була не її неспроможність, а наявність постійних заборон і переслідувань, що зводили нанівець зусилля навіть фанатично налаштованих активістів. Цим же слід пояснити і відсутність належної підтримки їх з боку українського

суспільства, яке не могло не враховувати жорстоких заходів царських чиновників щодо діяльності українських просвітян. Саме вкрай несприятливі умови, створені владними структурами всіх рівнів, були головною причиною того, що українська інтелігенція Харківщини не змогла максимально реалізувати свої творчі можливості на просвітянській ниві того часу. Однак зробила вона не менше, ніж інтелігенція інших регіонів України, де статут було затверджено раніше.

Література

1. Алчевская Х.Д. Полувековой юбилей. – М., 1912.

2. Бадєєва Л.І. Політична спрямованість діяльності товариств “Просвіта” на Лівобережній Україні // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. № 556: Історія України. – Вип. 5. – 2002. – С.60–66.

3. Бортник Л.І., Добрунова Л.Е. Д.І.Багалій та Харківське товариство “Просвіта” у 1917 р. // Багаліївські читання в НУА: Зб. наук. пр. – Х., 1999. – С. 80–83.

4. Головченко В. Український національно-культурницький рух у Харкові напередодні й під час Першої світової війни // Березіль.– 1995.– № 9–10. – С.154–159.

5. ДАХО, ф. 200, оп. 1, спр. 284, арк. 14.

6. Те саме, ф. 200, оп. 1, спр. 380, арк. 6.

7. Те саме, ф. 52, оп. 1, спр. 453, арк. 264.

8. Те саме, ф. 969, оп. 1, спр. 1, арк. 14.

9. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. “Просвіта” у Наддніпрянській Україні: Іст. нарис. – К., 1993.

10. Кравченко В.В. Український національний рух у Харкові XIX – початку XX століття // Січ. – 1993. – № 10. – С.14–20.

11. Кравченко Т.М., Сорочан Н.А. Становлення українсь-

кої національної школи на Харківщині // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. № 504: Історія України. – Вип. 4. – Х., 2002. – С.91–96.

12. Мазуркевич О.Р. Визначні українські педагоги – народні просвітителі. – К., 1963.

13. Міхновський М. Самостійна Україна: Промова. – Львів, 1900.

14. Новиков А. Кропивницький на Харківщині // Березіль. – 1995. – № 7–8. – С.163–171.

15. Павлова Т. До питання про ювілейні студії з історії імператорського Харківського університету // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Каразіна. № 556: Історія України. – Вип. 5. – Х., 2002. – С.66–70.

16. Партола Я.В. Г.М.Хоткевич і українська театральна культура кінця XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. з мистецтвознавства. – Х., 2003.

17. Просвещение. 1907. – 28 янв.

18. Українська мова: Енцикл. – К., 2000.

19. Черемиський К. Повернення традиції: З історії нищення кобзарства. – Х., 1999.

20. Шишов І.Я. Українознавець: Спроба першого прочитання наук. праць М.Ф.Сумцова: Дослідження. – Х., 2000.

А.М.Прохоров

УКРАЇНСЬКІ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРКОВА У НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ НА ПОЧАТКУ XX ст.

На початку XX століття важливими осередками національного руху Харкова стали такі культурно-просвітні організації, як Українське ім. Г.Квітки-Основ'яненка літера-

турно-художньо-етнографічне товариство та Український архітектурно-художній відділ Харківського літературно-художнього товариства, що були замовлені в 1912 році. Один з „літописців" Слобожанщини – М.Ф.Сумцов назвав першу з них „маленьким, але корисним вогником поміж загальної темряви", маючи на увазі загальну ситуацію зі становищем української культури, яка з перетворенням Харкова на великий адміністративний, військовий, науково-освітній та економічний центр, поступово погіршується [1]. На нашу думку, це було обумовлене низкою причин: втягненням населення міста до культурного ареалу панівної нації російської імперії, що посилювалося з розвитком суто міської культури, складними міграційними процесами та русифікаторською державною політикою.

На жаль, сьогодні в історико-краєзнавчій літературі діяльність цих двох організацій не отримала належного висвітлення. Частково це обумовлене браком архівних джерел, розпорошеністю публікацій та уривчастим характером відомостей, але актуальність проблеми потребує нових кроків у її розв'язанні.

Розглядати історію обох установ разом доцільно не лише з погляду їх спільного походження (архітектурно-художній відділ виник по суті у середовищі Українського клубу), але ще більше через тотожність цілей і характеру їх діяльності. На жаль, невдовзі після виникнення товариства з нього вийшла група однодумців-митців, які не змогли дійти згоди щодо спільної праці у товаристві. З одного боку, це послабило національний рух загалом, з іншого, – така розгалуженість та більш тривка позиція українських митців, що номінально були приписані до Харківського літературно-художнього гуртка, надали їм необхідного простору для плідної діяльності.

У Державному архіві Харківської області зберігається низка документів, що дають певну уяву про діяльність

Українського товариства ім Г.Квітки-Основ'яненка (заяви різних осіб про прийняття в члени товариства, про поставлення їх на балотування за 1912–1916 рр.) та, зокрема його науково-літературного відділу (протоколи відкритих засідань науково-літературного відділу за 1915 р.) [2].

Головою ради товариства був відомий діяч національного руху в Харкові К.М.Бич-Лубенський. Головою і засновником зазначеного відділу був Г.М.Хоткевич, який у 1914 році повернувся з Галичини. Згідно з інструкцією , затвердженою Радою товариства, відділ мав на меті "розвиток та популяризацію різних галузей українознавства науки і літератури взагалі". Для її досягнення він повинен був: а) збирати та досліджувати матеріали з української археології, етнографії та історії і сполучених з ними наук; б) студіювати літературну творчість сучасного та минулого, творчість мистецьку, музику, малярство, орнаментику, будівництво і т. ін.; в) збирати та систематизувати матеріали з народної мови, термінології, фольклору, народних звичаїв тощо; г) збирати та студіювати матеріали з української географії та зв'язаних з нею наук: природознавства, економіки, сільського господарства і т.ін.; д) популяризувати наукові досліди [3]. Завдання, як бачимо, дуже широкі і по суті відображають більш конкретні завдання всього товариства. Для цього відділ проводив відкриті засідання з обговоренням підготовлених доповідей, іноді, розділяючись на декілька секцій, влаштовував виставки, екскурсії, лекції. Передбачалося також створення власного музею, книгарні, проведення конкурсів. Про всі заплановані заходи повідомлялося раді товариства. Наведемо декілька прикладів із прочитаних на засіданнях відділу доповідей: „Українське церковне будівництво в Галичині" – К.М.Жуков, „М.П.Драгоманов (1895-1915)" – Я.Є.Довбишенко, „Українська народна творчість у природознавстві"– проф. О.А.Янат, „Лермонтов і Шевченко" – С.А.Таранушенко, „Вегетаризм"– В.Коряк, „Микита Шаповал –

як поет” – О.Мицюк. Цей перелік яскраво свідчить про тематичну різноманітність і пануючу національну необмеженість культурної роботи як членів відділу, так і всього товариства. Окрім відомих діячів національного руху (М.І.Міхновського, проф. О.І.Супруненка, проф. М.Ф.Сумцова, В.О.Барвінського, Х.О.Алчевської та інших), відділ і товариство запрошували до співробітництва багатьох представників української інтелігенції, зверталися, наприклад, до Л.П.Косач і С.Ф.Русової, робили спільні вечори з так званим „артистичним” відділом, намагалися співпрацювати з іншими громадськими організаціями. На початку 1916 року ним було здійснене перше видання "Записок науково-літературного відділу", що містили біографічно-літературний нарис, присвячений Г.Квітці-Основ’яненку.

Велика кількість доповідей належала Г.М.Хоткевичу, який щиро ділився своїм „галицьким надбанням”, підготувавши навіть систематичний курс лекцій „Про Галичину”, і залучав до роботи перевезених з закордоння побратимів. Привертає увагу його доповідь „Негативні прикмети української інтелігенції”, де подано досить гостру морально-культурну характеристику останньої, звинуваченo її у відсутності живої (особливо жертовної) любові до своєї національної культури та ідеї, у невизначеності й дріб’язковості , у наявності гріха історичного ренегатства і висловлено сподівання, що нова українська інтелігенція не спокуситься матеріальним благополуччям і не зрадить власного народу. Цей виступ викликав жваву дискусію і навіть образу декого з присутніх, але автор, вірогідно, навмисне трохи згустив фарби, сподіваючись на відверте обговорення важливої й актуальної аж до нашого часу проблеми [4].

Г.М.Хоткевич, окрім інтенсивної роботи у відділі був також організатором театральних вистав, музичних вечорів. В світлі цього стає зрозумілим відчуте ним несподіване розчарування, до якого призвела висилка його за доносом до

м. Воронежа. Того ж 1916 року буде закрито і товариство. Але його роботу продовжить новостворена харківська „Просвіта”.

До дискредитуючого в очах влади образу українського товариства, несумісного з реаліями буття інших народів у російській імперії, призвела його стійка позиція, щодо здобуття для власного народу правильного національно-культурного розвитку і перш за все мовної свободи. Вона яскраво проявилася під час проведення у Харкові Товариством поширення грамотності великого з’їзду щодо „розумних розваг для народу”, під чим мався на увазі, розвиток позашкільної освіти. Харків як один з провідних центрів культурно-просвітницького руху в російській імперії не мав можливості підняти його національний прапор, хоч провідні діячі розуміли та працювали у цьому напрямку. Оскільки влада бачила загрозу собі в освіті народу, то тим більше намагалася не допустити розвитку національної освіти і культури. Вірогідно, через розуміння нетривкого ґрунту під просуванням освіти в широкі верстви та страх загубити справу зовсім й сталося таке „непорозуміння”, як вперте ігнорування участі українського товариства у з’їзді. Цей конфлікт набув висвітлення на сторінках журналу „Украинская жизнь”, де було надруковано відкритого листа від ради товариства ім. Квітки-Основ’яненка, а пізніше статтю, яка висвітлювала „український момент” на з’їзді [5]. З матеріалів статті відомо, що представники національно свідомої української громадськості таки взяли участь у роботі з’їзду і, хоч поодинокими членами, але все одно вплинули на її хід. Питання необхідності впровадження освіти і взагалі будь-яких культурно-просвітніх заходів рідною населенню мовою було підняте на трьох секціях і знайшло своє пряме відображення у резолюціях з’їзду. Резолюція секції народних розваг містила також заклик сприяти відродженню народної (традиційної) культури та місцевих кустарних промислів. Серед делегатів, які активно відстоювали мовно-культурні права українського

народу, долаючи супротив реакційно налаштованих представників духовенства та інтелігенції, ми бачимо і деяких членів товариства ім. Г.Квітки-Основ'яненка. Загалом же з'їзд, безумовно, мав велике значення з точки зору підняття питання вільного національно-культурного розвитку і не тільки для Харківщини [6].

Отже, не можна не погодитися з поданою на початку характеристикою діяльності товариства, зробленою М.Ф.Сумцовим. Щодо діяльності Українського архітектурно-художнього відділу Харківського літературно-художнього товариства, то вона знайшла більше (хоча, також недостатнє) висвітлення в краєзнавчій літературі [7]. Автор не ставить перед собою завдання широко представити діяльність відділу, а лише з'ясувати його місце та роль у національно-культурному відродженні початку XX ст. Цьому сприяв вихід збірки робіт В.В.Чепелика, провідного дослідника видатного явища вітчизняної культури, українського архітектурного модерну (далі УАМ), що мав поширення 1903–1941 рр. [8]. Суть його полягає у народженні нового оригінального архітектурного стилю, який був глибоко народним і водночас сучасним. Попри всі адміністративні заборони, він засвідчив існування життєспроможного та культурно-зрілого українського мистецтва модерної нації. Яка ж заслуга харківських митців у процесі виникнення та становлення Українського архітектурного стилю (далі УАС)? Розглянемо деякі факти, наведені у книзі В.В.Чепелика. Це дозволить краще зрозуміти сутність гуртка митців-харків'ян, дати оцінку його діяльності.

На початку XX століття в середовищі харківських митців, не без впливу науковців (М.Ф.Сумцова, Д.І.Багалія), виникла ідея створення нового УАС. Символічним зверненням до традицій народної архітектури стало спорудження архітектором В.Г.Кричевським макета народного слобожанського житла як експоната виставки 12-го археологічного з'їзду. А вже з 1903–

1908 рр. харків'яни В.Г.Кричевський, С.І.Васильківський, М.С.Самокиш, М.М.Уваров розпочали реалізовувати мету створення будинку Полтавського земства, що стало всеукраїнським закликом до розробки УАМ. Велика заслуга в гуртуванні та ідейному впливі на митців належить С.І.Васильківському, який був ініціатором створення Українського архітектурно-художнього відділу, започаткування багатьох мистецьких конкурсів та виставок, які сприяли розробці УАМ, розвитку та популяризації українського мистецтва взагалі.

Розгорнута дискусія у місцевій харківській пресі щодо УАС привернула до його розробки нові мистецькі сили і водночас захистила від ворожих нападів великодержавних шовіністів, сприяла накопиченню його теоретичної бази. Причому харків'янам К.М.Бич-Лубенському, О.М.Варяніцину, а передусім архітектору К.М.Жукову, який працював у товаристві ім. Г.Квітки-Основ'яненка, належить серйозне теоретичне напрацювання.

Архітектурне обличчя Харкова, повітових містечок та залізничних станцій „Південного краю" завдяки праці харків'ян збагатились оригінальними будовами національного мистецтва. Свої кращі будинки спорудив тут архітектор полтавчанин Є.Н.Сердюк. Перший з них – комплекс будівель сільськогосподарської селекційної станції (1909–1911 рр.). Серед житлових прибуткових будинків найкращі належать С.П.Тимошенку, який в останні роки був секретарем відділу. Він переніс вогник УАМ до українців Кубані, збудувавши низку вокзалів залізничних станцій. Видатним діячем харківського осередку К.М.Жуковим було споруджено чудовий будинок Харківського художнього училища (1911–1913 рр.), чому передував конкурс проектів, що викликав значний резонанс у пресі. Також в цей час ним були спроектовані на замовлення Вовчанського земства як мальовничі, так і багатофункціональні будинки початкових народних училищ. Важливими є доповіді К.М.Жукова, зроблені

на V Всеросійському з'їзді зодчих у Москві (1913–1914 рр.) і присвячені УАС.

Харківські митці були об'єднані у творчий гурток однодумців, діяльність якого виходила далеко за межі губернії. Вони брали участь у конкурсах по Україні та оголошували власні. Щорічно проводили виставки (1913–1918 рр.). Все це мало вплив не лише на інших митців, заохочуючи їх до праці в царині національної культури, а й на широку громадськість. Так, у Харкові в УАС спробували себе О.І.Линник, Л.Й.Тракал, О.М.Гінзбург, О.Г.Естрович, Б.М.Корнієнко. Загалом у місті В.В.Чепеликом було збудовано 25 (більше, ніж у будь-якому іншому обласному центрі), а разом з губернськими 35 різноманітних будівель [9].

Український відділ, окрім „поширення українського стилю і українського мистецтва взагалі", мав також своїм завданням вивчення, збереження і охорону архітектурно-художньої спадщини України. На це було скеровано молодих митців, з яких найбільше зробив вже за радянського часу С.А.Таранушенко. Він зафіксував для нащадків плани та фотознімки дерев'яних слобожанських і лівобережних красенів храмів. Під впливом С.І.Васильківського почалося формування художніх поглядів В.К.Троценка, який продовжив розробку УАМ поруч з іншими митцями в 1920–1930 рр., і таким чином, створив, на думку В.В.Чепелика, харківську школу модерної української архітектури XX ст., значення якої гідне високої оцінки. Все це переконливо вказує на провідну роль харківського осередку порівняно з іншими.

Підводячи підсумок стосовно діяльності обох культурно-просвітніх українських організацій, слід підкреслити їх надзвичайно важливу роль і всеукраїнське значення. Вони зайняли гідне місце у процесі національно-культурного відродження, початковий етап якого на Слобожанщині, пов'язаний з ім'ям

Г.Квітки-Основ'яненка, а заключний – на початку ХХ ст. – з товариством, названим на його честь.

Література

1. Сумцов М.Ф. Слобожане: Історико-етногр. розвідка. – Х.: Акта, 2002. – С.188.

2. ДАХО, ф.488, оп.1.

3. Те саме, ф. 488, оп.1, од. зб. 46–47.

4. Те саме, од. зб. 7.

5. Украинская жизнь. –1915. – № 5–6. – С.135–136.

6. Там само.– № 7. – С. 78–82.

7. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе.–Х.:Фолио, 2001.– С.231–233.

8. Чепелик В.В. Український архітектурний модерн. – К., 2000, – 377 с.

9. Там само. – С. 132.

С.В.Мірошниченко

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ХАРКОВА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Вивчення харківської журналістики початку ХХ століття є одним з актуальних завдань історико-журналістської науки. Незважаючи на важливе суспільне значення, кількісне і типологічне багатство, місцева преса цього періоду вивчена досить слабо.

В останні роки зростає інтерес до регіональної періодики та окремих її представників. Однак цілий ряд явищ, закономірностей, типів видань все ще не отримали належного висвітлення

в літературі. Недостатньо повно вивчені й окремі місцеві видання.

Система періодичного друку – це сукупність всіх видань даного періоду, функціонування яких обумовлене впливом суспільних потреб і запитів читацької аудиторії. Періодичні органи взаємодіють між собою як єдиний соціоінститут, впливають на суспільну свідомість, формуючи громадську думку.

Процес дослідження засобів масової інформації як системи у всій різноманітності її зв'язків і відношень, ускладнений рядом обставин. Існує традиція вивчення окремих найпрогресивніших великих і впливових видань для визначення їх напрямків, місця в системі суспільних поглядів певного регіону.

Мета цього повідомлення – представити харківську періодику початку XX століття, виявити горизонтальну структуру її будови, простежити еволюцію системи та її складових на тлі історичних подій, що відбулися у Росії.

Харківська періодична преса пройшла своєрідний шлях становлення та розвитку. Її початок (1812 р.) пов'язаний з діяльністю місцевого університету (перша в підросійській Україні газета «Харьковский еженедельник»). Деякий час потому періодична преса в краї взагалі була відсутньою, поступившись місцем неперіодичній (альманаховій) журналістиці. Та вже з другої половини XIX століття починається стрімкий розвиток спеціальної (галузевої) періодики, пов'язаний з динамічним розвитком нашого регіону.

Бурхливі історичні події початку XX століття потребували детального щоденного висвітлення, і з цього часу відбувається швидке зростання кількості газет, інформаційні можливості яких краще задовольняли суспільну потребу в інформації.

Сприяли збільшенню кількості газет і технічні нововведення у друкарській справі. Так, в кінці XIX століття в Харкові лише приватних друкарень нараховувалося 27 [8].

Окрім об'єктивного історичного розвитку існувала ще одна обставина, без якої є неможливим всебічне та системне вивчення історії періодичної преси будь-якого регіону. Це російське цензурне законодавство, засноване пізніше, ніж в інших європейських країнах, та яке, однак, не поступалося багатьом з них за багатством і різноманітністю матеріалу.

Перші цензурні постанови з'являються ще за часів Петра I, і лише при Олександрі I виходить цензурний статут в той час, коли історія існування російської цензури нараховувала вже більше ста років. З цього моменту і протягом наступних двох століть цензура стала основним політико-правовим регулятором та посередником між урядом і періодичною пресою.

Напередодні першої російської революції цензурне законодавство було кодифіковане в «Статуті про цензуру і друк» (1890 р). Він складався з 302 статей всіх попередніх статутів і цілого ряду окремих указів. Періодичний друк продовжував залишатися під жорстким та певною мірою свавільним наглядом цензорів. Найменші порушення тягли за собою сувору адміністративну відповідальність авторів і видавців. Стягнення накладалися з будь-якого приводу: за «шкідливий» напрямок видання, за «шкідливу» статтю або за дискредитацію посадових осіб і державних органів.

Революція та викликаний нею маніфест 17 жовтня значно полегшили становище друку. У жовтні-листопаді 1905 року цензура фактично була скасована. Головне управління у справах друку, яке контролювало всю періодичну пресу Російської імперії з 1865 року, та його органи на місцях продовжували існувати, але побоювалися втручатися у справи видавництв. Вже 19 жовтня 1905 року збори представників періодичних видань та книговидавництв, на яких була створена «Спілка

захисту свободи друку», постановили друкувати безцензурно всі видання, а також запропонували внести наступні положення у проект нового закону про друк: 1) "явочний характер для виникнення видань"; 2) "скасування всіх видів цензури"; 3) "відповідальність за загальні злочини, скоєні шляхом друку, виключно по суду з підсудністю суду присяжних". Ці процеси прискорили законодавчу роботу уряду і 24 листопада 1905 року вийшли «Тимчасові правила щодо періодичних видань». Вони, хоча й обмежували свободу друку, але, порівняно з дореволюційним законодавством, стали значним кроком вперед. Завдяки ним було скасовано попередню цензуру для всіх міських періодичних видань, відмінені адміністративні стягнення. Міністр внутрішніх справ, який до того мав право забороняти обговорення у пресі будь-якого питання, позбавлявся його, а правила щодо застав для столичних періодичних видань були зовсім анульовані [17]. Та в умовах фактичної свободи друку видання цього закону сприймалося як крок назад. Наслідком цього став ряд протестів преси і робітничих зборів та вони не злякали уряд, що перейшов у контрнаступ. Уряд був незадоволений «Тимчасовими правилами» і вже в березні 1906 року вийшов ряд указів, які зробили ще більш жорсткими й цензурні правила.

Указ імператора від 18 березня 1906 року «Про зміни й доповнення тимчасових правил щодо періодичного друку» містив жорсткіші вимоги до ілюстрованих видань. Малюнки та естампи наказувалося передавати на розгляд інспекторам або комітетам зі справ друку. Місцеві цензурні установи мали право накладати арешт на окремі тиражі, щоб потім це питання передати на розгляд судової установи, і у випадку підтвердження правомірності арешту розпочати проти підсудних карну справу. При відсутності причин для карного переслідування, суд, якщо в номері періодичного видання мали місце ознаки злочинних дій, постановляв знищити цей наклад або його

частину. Арешт тиражу передбачав вилучення призначених для розповсюдження примірників, крім тих, які вже перейшли до третіх осіб, тобто читачів. Видавцю призупиненого або закритого у судовому порядку часопису заборонялося видавати особисто або через іншу особу будь-які періодичні видання до судової постанови або до закінчення терміну, зазначеного у вироку. В іншому випадку він карався позбавленням волі на строк до трьох місяців і штрафом від 300 до 3000 карбованців. Грошовому стягненню від 50 до 300 карбованців підлягали також винні до отримання відповідного свідоцтва, ті, хто не подали номер на розгляд посадовій особі або подали без підпису відповідального редактора, видавця або без адреси друкарні чи редакції [17].

Таким чином, дійсним нововведенням було лише запровадження якісно нових умов видання газет і журналів, без попередньої залежності від дозволу місцевої адміністрації. При заміні концесійної (дозволяючої) системи явочною достатньо було подати місцевому губернатору заяву з зазначенням міста, назви, програми, терміну виходу й ціни видання; прізвища та адреси видавця й відповідального редактора, а також адреси друкарні. Але ця схема обмежувалася правом адміністрації відмовляти у свідоцтві, «якщо назва або програма видання містила щось супротивне моральності чи карному закону». Таким чином, небажані видання, адміністрація могла не пропустити. Провінційні дрібні видання зазнавали утисків у роздрібній торгівлі на вулицях, у кіосках, на залізничних станціях. Поліція відбирала тираж у продавців, зобов'язуючи їх передплачувати інші. Якщо і цього було не досить, адміністрація звертала увагу на об'яви – одне з найвразливіших місць будь-якого щоденного видання.

У Харкові в цей період формується розгалужена система періодичної преси, яка несла на собі відбитки бурхливої доби початку XX століття.

Помітним і якісно новим явищем у галузі друкованого слова стало започаткування сатиричної преси. Сотні періодичних видань виходили у Москві, Петербурзі, Одесі, Києві, Ярославлі, Харкові [6]. У нашому місті за цей період їх вийшло 14: «Брызги», «Буфф», «Злой дух» (1906 р.), «Штык», «Меч» (1906–1907 рр.), «Настоящее жало» (1906–1916 рр.), «Жало» (1909 р.), «Эхо» (1910 р.), «Фонарь» (1911 р.), «Колючки» (1913 р.), «Война», «Ураган» (1914 р.), «Нагайка» (1914–1915 рр.), «Свет правды» (1916 р.). Виходили й ультрарадикальні видання, але з різною політичною платформою – від революційних, соціалістичних до помірковано-конституційних і реакційних. Головною мішенню для більшості з них були: маніфест 17 жовтня, урядові міністри Вітте, Дурново, політичні партії-конкуренти або німці-військові супротивники. Кольорові малюнки та карикатури доповнювали вірші та прозу. Широко практикувався жанр пародії. Третина з них була закрита в перші роки реакції, а ті, що згодом виникали, припиняли існування за два-три місяці [18].

1913 рік – останній мирний рік у розвитку країни, коли в російській періодичній пресі був представлений весь спектр суспільних інтересів. Більш ніж 3000 видань виходило в столицях і на периферії. Війна 1914 року внесла суттєві корективи в долю періодичної преси Російської імперії. З початком військових дій було введено військову цензуру, яка розповсюджувалася на всі фронтові та прифронтові губернії, що разом з положенням про посилену охорону від 1882 року робило доволі проблематичним всебічне висвітлення подій, ускладнюючи й саме існування місцевої періодики.

Однією з найстаріших галузей періодичної преси Російської імперії є медична журналістика, яка бере початок з 1792 року з виходу «С.-Пб. врачебных ведомостей». Харківська медична преса була започаткована у 80-х роках XIX століття міськими та земськими медичними виданнями. Земські почали

виходити раніше, міські пізніше, коли за прикладом земств у містах стали засновуватися бюро або санітарні відділення, які почали видавати відомості щодо розвитку справи та про місцеві захворювання. Спочатку у вигляді огляду та хроніки, які лише подавали відомості про заразні хвороби та хворих, а згодом друкували протоколи губернських та повітових рад про епідемії та різні статті з питань лікарняно-санітарної справи. За кількістю дореволюційних видань медично-санітарного характеру Харків завжди посідав одне з перших місць у Російській імперії [7]. У місті в цей період видавалося 10 медичних часописів: «Врачебная хроника» (видання санбюро губернської земської управи) (1897–1915 рр.), «Журнал кожных и венерических болезней (1901–1916 рр.), «Вопросы оздоровления города Харькова» (видання харківського громадського управління), (1906–1907 рр.), «Харьковский медицинский журнал» (видання Харківського медичного товариства) (1906–1916 рр.), «Сведения о ветеринарно-санитарном состоянии Харьковской губернии» (видання ветбюро губернської управи) (1907–1916 рр.), «Вестник курортов и лечебных учреждений» (1908–1916 рр.), «Вестник бальнеологии, климатологии и физиотерапии» (1910–1911рр.), «Врачебно-гигиенический справочник» (1912 р.), «Сведения о ветеринарно-санитарной организации и эпидемических заболеваниях города Харькова» (1901–1906 рр.), «Сведения о деятельности санитарной организации и об эпидемических заболеваниях города Харькова» (1913–1916 рр.) [7].

З 90-х років XIX ст. у Харкові починається період бурхливого економічного та науково-технічного розвитку. Виходить технічна преса, започаткована «Горнозаводским листком» (1888–1909 рр.), перейменованим у «Горнозаводское дело» з 1910 року. На відміну від «Южно-русского горного листка» (1880–1887 рр.), першого подібного видання Харкова, він не обмежувався питаннями гірничої промисловості півдня Росії, а

прагнув «слугувати гірничій справі всієї Росії». Більшість матеріалів стосувалися Донецького та Криворізького басейнів. Неофіційно, але фактично він завжди був органом Ради гірничих промисловців півдня Росії. Невелика кількість науково-технічних статей пояснювалася існуванням «Сборника технических статей» (1907–1908 рр.) – окремого видання-додатку до основного видання [10]. Взагалі більшість науково-технічної періодики була пов'язана з Харківським відділенням Імператорського російського технічного товариства, широка діяльність якого дозволила видавати «Записки Харьковского отделения РТО», журнали «Тяжелее воздуха» (1911–1913 рр.), «Фотограф» (1910 р.). У 1908–1909 та в 1911–1916 роках у Харкові виходили «Железнодорожное дело» та «Вестник южных железных дорог», де разом із наказами та розпорядженнями друкувалися статті з питань залізничної техніки і господарства [3].

У період революції 1905–1907 рр. виникли професійні спілки та їх органи друку: «Союз» (1906), «Труд» (1906), призупинений Харківським генерал-губернатором за «шкідливий напрямок», «Голос труда» (1908–1909 рр.), присвячений питанням професійного та кооперативного робітничого руху. Вони пропагували об'єднання робітників однієї галузі у профспілки, вироблення статутів і видання власних друкованих органів для захисту своїх інтересів і посилення впливу та суспільної ваги профспілок у житті країни [13]. Близькими до них за своєю метою та спрямованістю були місцеві видання, присвячені кооперативному руху: «Потребитель» (1912–1913 рр.), «Южный потребитель», «Южно-русский потребитель» (1914–1916 рр.) та «Кооперативное слово» (1916 р.) [9]. Своє провідне завдання ці видання вбачали в об'єднанні кооперативного руху у спілки, у сприянні розповсюдженню ідей широкого кооперативного руху на засадах місцевої автономії, започаткуванні спеціальної освіти серед кооперативних служ-

бовців, заснуванні при кожному кооперативі галузевого журналу. Видання цієї групи прагнули до об'єднання широких мас у спілки (професійні або кооперативні), до підвищення ролі суспільства у подальшому розвитку країни.

На початку XX століття з'являється й економічна періодика Харкова, яка мала декілька напрямків: агрономічна преса була представлена «Южно-русской сельскохозяйственной газетой» (1901–1910 рр.) (виданням Харківського товариства сільського господарства, зусиллями якого виходило ще чотири видання: «Агрономический журнал (1913–1916 рр.), «Сельскохозяйственный торговый листок», «Хлебороб» (1913–1916 рр.), і як додаток до нього «Справочный листок по хлебной торговле» (1909–1912 рр.); «Садоводством и огородничеством» (1904–1906 рр.), «Крестьянской газетой» (1906, лише № 1), «Вестником земледелия и промышленности" (1912 р.), «Землеустройством и землепользованием» (1908–1912 рр.), «Трудами Харьковской сельскохозяйственной опытной станции» (1912 р.), «Трудами Харьковской селекционной станции»; промислово-торговельна преса була представлена «Торгово-промышленной Россией» (1906–1907 рр.), «Листком русских фабрикантов земледельческих машин» (1908–1912 рр.), «Бюллетенем Харьковской каменно-угольной и железо-торговой биржи» (1910–1916 рр.), торговельним бюлетенем «Харьковская биржа» (1902–1916 рр.) та виданням рахункового відділу Харківського відділення РТТ «Счетоводство и хозяйство» (1912–1914 рр.).

Харків здавна вважався не лише розвиненим економічним і торговельним центром півдня Росії, а й провідним культурно-освітнім осередком імперії. Мистецька преса нашого міста була представлена виданнями найрізноманітнішої літературно-художньої спрямованості: «Артистический мир» (1909–1910 рр.), «Труд и искусство» (1911–1912 рр.), «Дни нашей жизни» (1912 р.), «Друг искусства» (1913 р.), «Театральный курьер»

(1912 р.), «Вестник опер» (1912–1913 рр.), «Мир артистов» (1912–1913 рр.) – щотижневик театрів, вар'єте, цирків, спорту, кінематографу та інших видовищ, «Литературные вечера» (1912–1914 рр.), «Южанин» (1915–1916 рр.) – журнал, присвячений кінематографії , «Программа театра новой оперы» (1913–1914 рр.), «Сириус» (1916 р.) – двотижневий журнал поезії, критики та мистецтва, газетами «Последние новости сезона» (1907–1916 рр.), «Театральный листок» (1907 р.), «Театральная газета» (1912–1913 рр.), «Экран» (1913 р.).

Основна маса видань виходила в світ після реакції і гострих економічної та політичної криз – з 1909–1910 років і до 1914 року, коли з початком Першої світової війни інтерес до мистецтва дещо зменшився, але виникла нагальна потреба в іншій інформації. До того більшість загальних губернських періодичних видань містили відомості мистецького напрямку, а прагнення пересічного читача отримувати одразу всю найважливішу інформацію, позбавило мистецьку пресу значної кількості читачів.

Розвиток освіти був репрезентований на сторінках вже існуючих з 1861 року «Циркуляров Харьковского учебного округа» та новоствореного педагогічного журналу «Наука и школа» (1915–1917 рр.). На відміну від «Циркуляров», які охоплювали всі рівні тогочасної освіти, новий часопис був присвячений переважно питанням середньої школи. В ньому були представлені всі галузі освіти та виховання, містилися огляди педагогічної преси, звіти про діяльність педагогічних товариств, клубів, пропагувалася ідея солідарності сім'ї та школи, була широко представлена педагогічна бібліографія [11].

Глибоку та стійку традицію завжди мали релігійні та духовно-просвітницькі видання. Ще в XIX столітті в Харкові виходили 6 релігійних часописів. Найтривалішим серед них був богословсько-філософський журнал «Вера и разум» (1884–

1916 рр.), а з 1914 до 1915 року як додаток до нього друкувався журнал «Пастырь и паства». З 1911 року починає виходити щомісячний народно-місіонерський журнал «Ревнитель», який, однак, з 1912 року був перенесений до Воронежа [2]. Яскравою, але скороплинною подією у регіоні став вихід у 1906 році «Церковной газеты» – органу церковного оновлення та культурно-прогресивних прагнень. Принципово новою в ній була критика злиття церкви з державою, церкви як функції державного управління, що призводило до послаблення її сили та впливу на народ. Видання проголошувало принципи віротерпимості та церковного оновлення, висвітлювало активну участь духівництва у суспільному житті країни, що робило її доволі популярною серед місцевої громади. А вже через півроку газета була призупинена за наказом генерал-губернатора [16].

Перший журнал для дітей молодшого, середнього та старшого віку «Весеннее солнышко» (1906 р.) швидко завоював популярність бесідами про релігію, порадами щодо збереження та зміцнення здоров'я, розповідями про природу, мистецтво, ремесла, а також художніми творами російською, українською, польською та іншими мовами. При ньому вийшов додаток з альбомом найкращих російських та іноземних повістей та казок [2].

Україномовна преса Харкова почала виходити з 1906 року у вигляді щоденної політичної, економічної та літературно-громадської газети «Слобожанщина» (видавець М. Міхновський). Вона була присвячена захисту політичних і національних інтересів українців, висвітленню суспільно-політичного і культурного життя України, Росії та світу. Припинила своє існування через технічні причини та відсутність виключно української друкарні [14].

Окремої уваги заслуговує журнал «Сніп» (видавець М.Міхновський), який містив політичні та громадські статті, критичні огляди, вірші, оповідання, ілюстрації, що разом з фаховою

обробкою та цікавим поданням матеріалу здобуло йому популярність серед широкого загалу.

У 1915–1916 рр. виходять ще кілька україномовних видань робітничого та селянського спрямування: «Слово», «Гасло», «Порада». «Слово» після першого номера за яскраво виражену національну спрямованість було заборонене, «Гасло» вийшло всього п'ятьма номерами, а «Порада», хоча вже й не мала чіткого національного колориту, через слабку матеріально-технічну базу після першого номера також припинила своє існування [12].

Суспільно-політична періодика Харкова з часом активно включається у боротьбу за формування громадської думки та власного кола читачів. Вона нараховувала майже 40 видань. Тепер кожне видання вважало за необхідне поруч із культурними та науковими новинами подавати огляд та аналіз значних політичних подій, визначаючи своє ставлення до них, демонструючи власну політичну спрямованість. Через це за період з 1905 по 1916 рр. місцевою владою було призупинено 15 видань («Харьковский листок», «Мир», «Волна», «Родная земля», «Будущее», інші), закрито 3 («Голос жизни», «Народное слово», «Харьковская жизнь»), а 8 видань припинили існування через цензурні заборони («Друг народа», «Харьковские вечерние новости», «Начало», інші).

З цього часу в Харкові започатковується і партійна преса. Традиційно сильні позиції тут займали кадети, тому більшість видань 1905–1906 років «Накануне», «Волна», «Будущее» пропагували саме їхні погляди. Після лютневих подій 1917 року у Харкові свій власний орган започатковують есери – «Земля и воля», націонал-прогресисти – «Русская жизнь», «Глас народа», «Черная сотня», тимчасовий уряд – «Харьковский вестник», Українська Центральна Рада – «Рідне слово», «Нова громада».

З жовтня 1917 року починається якісно новий етап існування та розвитку періодичного друку Харкова.

На початку XX століття відбувається кількісне та якісне зростання приватних газетних видань, щоденної ілюстрованої преси. Газети та журнали практикують додатки, другі (денні або вечірні) випуски. З'являється інформаційно-довідкова преса: «Вестник объявлений», «Листок объявлений», «Харьковский указатель справок и объявлений». Зростають наклади та покращується інформаційне і технічне забезпечення провінційних видань.

Таким чином, періодична преса Харкова початку XX століття мала характерні особливості:

1. Динамічний розвиток преси був пов'язаний з принциповими змінами в економічному та суспільно-політичному житті країни.

2. З'явилися якісно нові типи періодики: політична, профспілкова, сатирична, україномовна, дитяча.

3. Розширилася вузькогалузева спрямованість спеціальної преси. Висвітлення матеріалу відбувалося крізь призму загальних подій та потреб суспільства.

4. Кількісна перевага журналів над газетами на відміну від столичної преси обумовлювалася положенням Харкова як значного торговельно-промислового та культурно-освітнього центру півдня Росії, а також жорстким контролем над пресою з боку місцевої адміністрації.

Література

1. Агрономический журнал. – 1913. – № 10; 1914. – № 1–8; 1915. – № 1–8; 1916. – № 1.

2. Беляева Л.Н. Библиография периодических изданий России. 1901–1916 гг. – Л., 1960.

3. Вестник южных железных дорог. – 1911. – № 1–49; 1914. – № 1–52; 1916. – № 1–52.

4. Дни нашей жизни. – 1912. –№ 1–12.

5. Друг искусства. – 1913. – № 1–9.

6. Есин Б.И. История русской журналистики (1703–1917 гг.). – М., 2001.

7. Жбанков Д.Н. Материалы к истории русской медицинской прессы в 1792–1924 гг. Х., 1924.

8. Издания типографии ХУ в фондах ЦНБ.– Х.: ХГУ,1999.

9. Кооперативное слово. – 1916. – № 1–12.

10. Меженко Ю.А. Русская техническая периодика 1800–1916 гг. – М. – Л., 1955.

11. Наука и школа. – 1915. – № 1–10; 1917. – № 1.

12. Порада. – 1906. – № 1.

13. Рогинский Я.С. Русская профсоюзная периодическая печать (1905–1917 гг.). – М., 1957.

14. Слобожанщина. – 1906. – № 1.

15. Труд и искусство. – 1911. – № 1–2; 1912. – № 3–4.

16. Церковная газета. – 1906. – № 1–25.

17. Чарнолусский В.И. Сборник законов и справочных сведений о печати. – СПб., 1907.

18. Штык. – 1906. – № 1–6; 1907. – № 7–9.

19. Южно-русская сельскохозяйственная газета. – 1905. – № 1–38; 1907. – № 1–48; 1914. – № 1–48; 1916. – № 1–48.

20. Южный потребитель. – 1914. – № 1–6; 1915. – № 1–12; 1916. – № 1–22.

М.А.Балышев

НЕИЗВЕСТНЫЙ А.Н. БЕКЕТОВ
(Заметки к историко-биографическому очерку)

Алексей Николаевич Бекетов. Имя этого выдающегося харьковчанина настолько органично вошло в историю нашего города, что нам сегодня, пожалуй, очень трудно представить

самого архитектора вне харьковских улочек и площадей, согретых искрой его таланта и мастерства. Да и в известных нам документальных вариантах своего “Жизнеописания” Алексей Николаевич практически не сделал акцентов на названиях других географических пунктов как существенных вехах на протяжении своего земного пути.

Родился А.Н.Бекетов в 1862 г. в г. Харькове. После окончания учебы в Санкт-Петербургской Академии художеств вернулся в родной город. С 1 сентября 1889 г. по 1 сентября 1914 г. преподавал в Харьковском технологическом институте. “Уволен на пенсию с правом носить в отставке мундир означенной должности…” [1]. 17 сентября 1889 г. вступил в законный брак с Анной Алексеевной Алчевской, обвенчавшись в университетской Антониевской церкви. В г. Харькове родились его дети: Христина, Николай, Мария, Елена. “Жительство имел” в г. Харькове по следующим адресам: ул. Сумская, дом № 36; Мироносицкий переулок, № 8 (имущество жены); ул. Садово-Куликовская, № 29, собственный особняк.

Как обязательный элемент в “Curriculum vitae” академик архитектуры А.Н.Бекетов всегда указывал “Перечень моих построек”. Для г. Харькова их предназначалось более 40. Но могло быть иначе и в биографии зодчего, и в истории нашего города.

15 декабря 1920 года. Алексей Николаевич датирует этим днем свое письмо к главному уполномоченному по крымским курортам Дмитрию Ульянову. “Я, известный на юге России архитектор и строитель, прошу привлечь меня к сотрудничеству. Я желал бы совсем переселиться в Крым для этого дела и чем скорее, тем лучше” [8].

Именно в 1920 Алексей Николаевич сделал “обширный доклад на курортном съезде в Москве о крымских лечебных местах с расчетом потребного их расширения на основе статистических данных” [6].

В основу этого доклада легла его “Докладная записка комиссару народного здравоохранения” Н.А.Семашко [8].

Во вводной части “Записки”, имеющей подзаголовок “О крымских курортах вообще”, А.Н.Бекетов, сравнивая “лечебные места” в России и за границей, отмечает: “… гораздо больше курортов со слабыми лечебными средствами – водами, грязями, ванными за границей, но немцы и австрийцы умеют использовать их, обставляя всевозможными удобствами жизни. Они хорошо знают, что лечебная сила всякого курорта, главным образом, заключается не столько в его узколечебных свойствах, а в способности дать человеку возможно больше телесного и душевного покоя” [8]. “К сожалению, – констатирует Алексей Николаевич, – такие первоклассные крымские грязелечебницы совершенно не отвечают своему значению и назначению”[8]. Далее, выделив основные группы курортов по “их лечебным свойствам”, А.Н.Бекетов приводит цифровые выкладки расчетов: количество больных, нуждающихся в лечении на тот момент, на перспективу; пропускная способность курорта и т.д. Всего выделено 15 лечебных мест Крыма. Здесь же приведена подробная информация о наличии местных крымских строительных материалов. “Но при этом, – предупреждает Алексей Николаевич, – должен быть выработан также новый прием распланировки построек, по современным требованиям гигиены, с учетом того, что для жилья гораздо лучше” [8–19].

Проследив цепь событий этого исторического периода, мы обязаны выделить важную дату в жизни Крыма: 21 декабря 1920 г., когда был опубликован “Декрет Совнаркома по Крыму” (“Всероссийская пролетарская здравница”). Уже 11 февраля 1921 г. на страницах газеты “Правда” мы находим солидную статью Дмитрия Ульянова “Крымская здравница”. Ее можно рассматривать не только как комментарий к изданному

декрету, но и как своеобразный “ответ” на письмо А.Н.Бекетова (возможно предположить, что какой-то ответ Алексей Николаевич получил). “Хотя во главе управления Крымской здравницей должны стоять рабочие, – пишет в ней Д.Ульянов, – но в этом управлении, в этом строительстве никак нельзя обойтись без “спецов”: врачей, инженеров, строителей, инженеров-гидрологов и т.д. Но из этого, конечно, ни в коем случае не следует, что для “спецов” нужно широко открыть ворота в Крым, чтобы они хлынули туда со своими семьями, сотрудниками и т.д. В Крыму есть достаточно “спецов”, многих даже нужно убрать оттуда, чтобы они поучились на севере советскому строительству. В Крым же взять только необходимый минимум и с большим и строгим разбором” [2].

Сейчас нам трудно судить о том, какие раздумья навеяли зодчему эти газетные строки. Но в одном из вариантов его “Жизнеописания” мы находим следующую пометку, сделанную рукой Алексея Николаевича: “NB. … не забыть в своей автобиографии указать на свободу творчества при Советской власти” [6]. С горькой иронией вдумываешься в эту карандашную запись умудренного жизнью художника…

Харьков остался основным местом его проживания.

Вняв боевому призыву Д.Ульянова, Алуштинский горисполком направляет в 1922 г. архитектору А.Н.Бекетову письмо: “Обращение Крыма во Всесоюзную пролетарскую здравницу является боевой задачей правительства и фундаментом для ее выполнения является железная дорога” [8].

Идея проведения железнодорожной ветки между Симферополем и Ялтой разрабатывалась еще до революции, в частности, инженером Михайловским. В ЦГНТА Украины хранится “Докладная записка Алуштинской горуправы по вопросу соединения Ялты с сетью Российских железных дорог”: “… проведение железной дороги составит эру в жизни и дальнейшем развитии южного берега Крыма” [8], – указывается в ней.

В 1922 г. в “Тезисах к докладу правлению “ВАСО”[2] А.Н.Бекетов пишет: “Зная более 40 лет Крым с его жизнью и нуждами, я хочу ознакомить с моей идеей Крымского путеустройства…” [8]. Простые арифметические вычисления позволяют установить, что это “знакомство” с Крымом состоялось уже в 80-х годах XIX столетия и практически совпало с началом “творческой работы” архитектора: 1890 год, зафиксирован в “Кратком описании служебной деятельности” [7].

В 1922 г. в своих тезисах “О крымских железных дорогах” А.Н.Бекетов отмечает: “самым дешевым и удобным путем сообщения является рельсовое соединение Симферополя с Алуштой, которое принесет для Крыма громадную экономическую и промышленную пользу; … хочу ознакомить со следующей моей идеей Крымского путеустройства, претворить в жизнь прекрасный проект инженера Михайловского. Алушта – серединная точка между примыкающей к морю существующей железной дорогой, с одной стороны к Севастополю, с другой – к Феодосии. От Алушты весьма удобно устроить электрическую железную дорогу трамвайного типа по всему южному побережью Крыма” [8]. Реальную возможность осуществления своего проекта А.Н.Бекетов видел в следующем: “Необходимо привлечь частную инициативу и капитал, который, несомненно, пойдет на это, но при одном непременном условии, чтобы была обеспечена доходность, т.е. постоянный приток граждан, нуждающихся в курортном лечении и отдыхе” [8].

Эту же идею путеустройства Алексей Николаевич развивает и в “Кратком обзоре ближайших задач и перспектив акционерного строительства в г. Харькове и на юге России вообще” [5]. “... возрождение Крыма необходимо начинать не с постройки курортов, а с устройства удобных и дешевых путей

---

[2] ВАСО – Всеукраинское акционерное строительное общество, официальным представителем которого в Крыму являлся А.Н.Бекетов.

сообщения. Ближайшей задачей акционерного строительства в Крыму должно явиться именно сооружение Южнобережной железной дороги. Конкретно, согласно ситуации Южного берега Крыма, как можно усмотреть из прилагаемой карты, следует связать железной дорогой Симферополь с Алуштой" [5].

А.Н.Бекетов акцентирует в "Обзоре": "Нельзя умолчать еще о приложении акционерного капитала в деле возрождения таких первоклассных по своим лечебным средствам морских водолечебных учреждений, какие имеются в Одессе и которые в настоящее время совершенно уничтожены" [5].

В 1933 г. согласно договору с харьковским институтом "Южгипроруда" А.Н.Бекетов приступает к выполнению заказа на эскизный проект "Парка культуры и отдыха в поселке Камыш-Бурун близ г. Керчь" [4]. Среди его особенностей необходимо отметить: использование современной комбинированной системы распланировки аллей и дорожек как сочетание прямолинейных бульваров с дугообразными подсобными аллеями и дорожками; высадка определенных видов древонасаждений. В проекте предусмотрено также активное использование рельефа местности при возведении построек.

Одним из известных проектов А.Н.Бекетова в Крыму является алуштинский дом отдыха треста "Главспирт" [3] в 1934–1935 (ныне санаторий). В письме-рекомендации на имя директора треста "Главспирт" харьковский архитектор, профессор А.Л.Эйнгорн свидетельствовал: "Считаю уместным и рациональным, чтобы составление проекта Дома отдыха в г. Алушта было произведено академиком А.Н.Бекетовым, который, к тому же, хорошо знаком с условиями местности и проектированием подобных Домов отдыха в сейсмических районах Крыма" [3].

В своей автобиографии А.Н.Бекетов записал: "Помимо архитектурно-художественной, преподавательской деятельности в продолжение всей моей жизни я с любовью и много

работал и работаю теперь по живописи: преимущественно акварелью, а также маслом, имею более 200 различных этюдов и набросков с натуры" [6].

Наверное, "крымская" тема в творчестве архитектора и художника А.Н.Бекетова не будет полностью исчерпана без упоминания о "теплых" солнечных пейзажах Крыма, запечатленных на его картинах.

Литература

1. ГАХО, ф.р. – 1682, оп.2, ед. хр.23.
2. "Правда". – 1921. – 11 февр.
3. ЦГНТА Украины, ф.2, оп.1, к.2, ед. хр.51.
4. Те саме, ед. хр.56.
5. Те саме, ед. хр.61.
6. Те саме, ед. хр.67.
7. Те саме, ед. хр.68.
8. Те саме, ед. хр.70.

В.Ф.Арканова

Б.Р.ГМИРЯ – ВИДАТНИЙ ПРЕДСТАВНИК ХАРКІВСЬКОЇ ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Вокальна педагогіка у пошуках шляхів та засобів поліпшення підготовки викладацьких кадрів вищої школи звертається до вивчення та використання творчої та педагогічної спадщини прогресивних діячів вітчизняної національної науки і культури. Такий підхід сприяє вивченню їх теоретичних ідей та досвіду, збагачує музичну педагогічну думку, допомагає творчому використанню науково-методичних даних у навчально-виховному процесі у музичних та музично-педагогічних вузах нашої Батьківщини.

Важливе місце у плеяді талановитих представників української вокальної школи належить народному артисту СРСР Б.Р.Гмирі, найвідомішому вихованцю заслуженого діяча мистецтв, професора П.В.Голубєва. Цей митець-педагог зробив багато корисного для розповсюдження українського національного мистецтва за кордоном, уславив українську вокально-педагогічну школу в усьому світі, читав лекції-бесіди з вокальної педагогіки та методики у вищих навчальних закладах країни та за кордоном.

Перегляд науково-методичних досліджень свідчить, що творчий шлях Б.Р.Гмирі розпочався у 30-х рр. XX ст. Народився він 5 серпня 1903 р. у м. Лебедині Сумської області в родині робітника-каменяра. З одинадцяти років замість навчання змушений був піти на роботу, необхідно було допомагати родині. Перші музичні враження майбутнього співака були пов'язані з народною творчістю. Любов до пісні йому прищепила мати, яка гарно співала. Після закінчення мутації хлопець почав співати в самодіяльному хорі.

У роки громадянської війни досвідчені майстри Петроградської сцени, що переїхали до рідного міста Б.Р.Гмирі, навчали самодіяльних акторів міміки, дикції, пластики, історії та різних законів театрального життя. Але співи та виступи на сцені хлопець не вважав важливою справою, він хотів стати інженером, але можливості навчатися не було.

Тільки у 1934 р. Б.Р.Гмиря, який був студентом четвертого курсу будівельного інституту, вступив до консерваторії у клас сольного співу П.В.Голубєва. В 1936 р. він стає солістом Харківського театру опери та балету.

У червні 1937 р. Всесоюзний комітет у справах мистецтва організував нараду з питань вокальної освіти, де виступ Б.Р.Гмирі від класу П.В.Голубєва отримав високу оцінку.

Як повідомляють біографічні джерела, в 1939 р. учень П.В.Голубєва, якого до тих пір знали лише в Харкові, став лауреатом Всесоюзного конкурсу вокалістів. Блискуча перемога молодого співака була справжнім тріумфом Харківської вокальної школи. В 1939 р. Б.Р.Гмирю запросили на роботу до Київської опери. Він мав широке листування зі своїм педагогом, звертаючись до нього за порадами та допомогою.

До вокальної спадщини Б.Р.Гмирі увійшло багато яскравих образів, створених ним в операх українських, російських, західноєвропейських композиторів-класиків, зокрема: Мефістофель (Гуно "Фауст"), Сусанін (Глінка "Іван Сусанін"), Борис Годунов (Мусоргський "Борис Годунов"), Кривонос (Данькевич "Богдан Хмельницький"), Тарас Бульба (Лисенко "Тарас Бульба"), Сальєрі (Римський-Корсаков "Моцарт і Сальєрі"), Нілаканта (Деліб "Лакме"), Монтероне (Верді "Ріголетто"), Дюфель (Верді "Травіата") та багато інших.

У 1980 р. фірма "Мелодія" (Москва) разом із французькою фірмою випустила серію платівок під рубрикою "Із скарбниці світового виконавського мистецтва", в якій Україну представляв лише Б.Р.Гмиря.

Загалом з 1945 по 1987 рр. в колишньому СРСР випущено понад 200 платівок із співом Б.Р.Гмирі, тираж яких складав від 100 тис. до 600 тис. од. (фірма "Мелодія"). Вони перевидавалися 120 разів і розповсюджувалися в усьому світі.

Вивчення матеріалів свідчить, що Б.Р.Гмиря наспівав понад 600 камерних творів (300 українських народних пісень і романсів; 200 російських та понад 100 західних пісень і романсів); 40 оперних партій (проспівав 75 арій) української, російської та західної класики; 85 фрагментів із вокально-сценічних та симфонічних творів.

Вокальні цикли: "Зимова дорога" Шуберта (24 твори);"Пісні й танці смерті" Мусоргського (4 твори); "Перські

пісні" Рубінштейна (12 пісень); "П'ятиденка" Шостаковича стали значним доробком у творчості співака.

Він ніколи не вів класу сольного співу у вищому навчальному закладі, але його вокально-педагогічні лекції відомі не тільки у вітчизняних вузах, а й у багатьох країнах світу: Болгарії, Чехословаччині, Польщі, Китаї та інших.

Бездоганна майстерність та ідеальна технічно-художня підготовка тривалий час були прикладом для вітчизняних та закордонних педагогів-вокалістів і виконавців.

Відомий співак М.Гяуров у багатьох інтерв'ю для засобів масової інформації називав його своїм справжнім учителем. Євген Нестеренко – прекрасний оперний співак та видатний педагог-вокаліст говорив: "…Звукову емісію Гмирі я вважаю абсолютно ідеальною, до цього часу він є зразком для будь-якого баса". Дмитро Шостакович зауважував: "… Не можу стриматися, щоб не висловити захоплення Вашим дивовижним талантом… Дуже хочеться створити щось гідне його…". Поет Дмитро Білоус казав "… Голосом Бориса Гмирі Україна з Богом розмовляє".

Протягом 50–70 рр. Б.Р.Гмиря надрукував у різних виданнях ряд статей із питань роботи актора над художнім образом в оперних виставах. Він проводив науково-методичне дослідження з трактуванням музичних творів (рукопис залишився незакінченим), дослідження з питань становлення та розвитку російської вокально-музичної школи (рукопис не закінчено). Широко відомі його "Бесіди про вокал", стенограми фахово-педагогічних лекцій, які відбулися в консерваторіях Ленінграда (1954), Софії (1956), Києва (1960), Харкова (1968).

Завдяки науково-педагогічним розробкам Б.Р.Гмирі чільне місце в практичній діяльності викладачів та професорів української вокальної школи посів такий словесний метод, як бесіда. Він перший запровадив у навчально-виховному процесі майбутніх педагогів-вокалістів принципово нову форму –

лекції-бесіди. Мета лекцій-бесід – познайомити широкий загал вузівців із методичними, педагогічними, художньо-естетичними та національними засадами української вокальної школи в цілому і Харківської зокрема. Ось деякі з них: “Трактування музичних творів”, ”Культура педагога-співака”, “Розвиток творчої індивідуальності”, ”З думкою про народ” та інші. У лекціях-бесідах Б.Р.Гмиря говорив про важливість забезпечення високої якості підготовки вокально-педагогічних кадрів на початковому етапі, саме коли формуються найнеобхідніші методичні та педагогічні знання, вміння та навички. Для цього він пропонував залучати до роботи в середніх музичних та музично-педагогічних закладах найбільш досвідчених вузівських викладачів спеціального та педагогічного циклів, щоб закласти міцні підвалини подальшого розвитку студента.

Пильної уваги надавав Б.Р.Гмиря формуванню у студентів обдуманого співу. Він зазначав, що з перших днів роботи зі студентом-вокалістом його необхідно привчати до відомої методичної формули “думаю – чую – співаю”, тобто слід спочатку уявити, як повинно звучати навчальне завдання, почути його внутрішнім слухом і тільки після цього, виконувати вправу чи навчальний твір. Такий підхід, на думку педагога, запобігатиме появі у студента дуже шкідливої хиби – переймати “на слух” неправильну вокалізацію своїх майбутніх колег.

У лекціях-бесідах Б.Р.Гмиря підкреслював важливу роль педагогів-вокалістів у національному вихованні молоді, формуванні їх художньо-естетичних смаків. Музичну культуру, зазначав він, необхідно прищеплювати з “азів”. Відомий співак-педагог закликав прикладати якомога більше зусиль, щоб розвивати загальну та національну культуру народу, зокрема музичну. Для цього він вважав за необхідне, посилаючись на позитивний досвід навчальних закладів за кордоном, запровадження до шкільних програм курсів музики та співу. Запоруку якісного викладання музики та співу, починаючи з

дошкільних закладів, Б.Р.Гмиря вбачав у поліпшенні підготовки вчителів музики та співу, працівників музично-навчальних закладів.

Вагомою рушійною силою в процесі оволодіння студентами вокально-педагогічними знаннями, вміннями та навичками, педагог-митець вважав прагнення до самоосвіти, без якого не може сформуватися досвідчений фахівець.

Таким чином, вивчення літератури, науково-методичних розробок, рукописів доводить, що Б.Р.Гмиря головними показниками якісної вокально-педагогічної підготовки студентів-вокалістів вважав такі: рівень спеціально-методичних і педагогічних знань, умінь та навичок, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, ступінь загальної, естетичної та національної культури, прагнення до самоосвіти і самовиховання.

Література

1. Борис Гмиря: Статті, листи, спогади. – К.: Муз. Україна, 1975. – 430с.

2. Голубев П.В. Борис Романович Гмиря (записки педагога). – М.: Музгиз, 1959. – 92с.

А.Ф.Парамонов

ИЗ УТРАЧЕННЫХ ЛИЦ: ХАРЬКОВСКИЙ БАСНОПИСЕЦ В.Г. МАСЛОВИЧ

Василий Григорьевич Маслович (1793–1841) – украинский и российский писатель, литературовед, журналист, издатель, один из самых богатых помещиков Харьковского уезда, владелец одного из четырех лучших имений в Харьковской губернии (Гиевка). Если Вы заглянете в

энциклопедии, то в немногих из них для него нашлось несколько строк [1]. Столько же сведений о нем представил и Д.И.Багалей [2]. Среди современных статей о В.Г.Масловиче редкая не повторит расхожих сведений и мнений и не добавит вымыслов и несуразностей. Особенно много домыслов авторы приводят в статьях об имении Гиевка. Мне посчастливилось отыскать несколько интересных документов в Государственном архиве Харьковской области, которые проливают свет на некоторые стороны жизни этой замечательной личности.

Он родился в семье лекаря Черниговского полка. Двое его братьев умерли в малолетнем возрасте. Василию еще не было и года, когда он остался один с матерью, отца командировали на службу в Сибирь. Мать Терезия (урожденная Хайновская), долгое время известий от мужа не получала и, обманутая ложным сообщением о его смерти, вышла второй раз замуж за подпоручика Лукашевича в г. Каменец-Подольский. Вскоре, выяснив об обмане, была вынуждена подать на развод и бежать от Лукашевича в Харьков к товарищу первого мужа – майору Ионе Николаевичу Познанскому. Именно И.Н.Познанский и стал воспитателем Василия Масловича. Он жил в его доме в Харькове, на его средства воспитывался в Харьковской гимназии (окончил ее в 1810 г.). В 1813 г. В.Г.Маслович окончил словесное отделение Харьковского университета, а в 1816 г. выдержал испытания на степень доктора изящных искусств. В 1817–1820 гг. жил в Петербурге, служил в Министерстве финансов коллежским асессором, был главным комиссионером по доставлению из Казани в Петербург корабельных лесов. Службу пришлось оставить по причине тяжелой болезни.

Литературную деятельность В.Г.Маслович начал еще в 1811 г., издав собственное произведение «Дельф и Дельфира, или Увенчанная любовь» [3]. В 1812 г. печатается на страницах газеты «Харьковский еженедельник». В 1813 г. издает новое

произведение «Баснь на прибытие в мир Асмодея» [4], а в 1814 г. выходят «Драматический кантат Харьковскому благотворительному обществу» [5] и "Басни в стихах" [6].

По защите докторской степени И.Н.Познанский дарит своему воспитаннику собственный дом в г. Харькове, который превратится в литературный салон. В том же 1816 г. В.Г.Маслович начинает издавать первый в Украине сатирический журнал «Харьковский Демокрит» [7]. На страницах своего журнала В.Г.Маслович выступает как автор поэзий на украинском и русском языках. В журнале была также опубликована поэма «Основание Харькова». В 1890 г. поэма вышла отдельным изданием [8]. Там же в «Харьковском Демокрите» были опубликованы его «Пісня сімейству», «Від'їзд студента на учительство в Олешки», «Жартівлива пісня» и др. К сожалению журнал просуществовал только полгода, вышло всего четыре номера. В 1815 г. В.Г.Маслович издал первый сборник умершего харьковского поэта-сатирика А.Н.Нахимова, а в 1818 г., находясь на службе в Санкт-Петербурге, издает книгу о нем [9]. В этом же 1818 г. выходит его новое произведение с первым художественным описанием Невского проспекта [10]. Последнее прижизненное издание произведений В.Г.Масловича было осуществлено в 1825 г. [11], после чего он оставляет литературную деятельность. Причин называют несколько: расстроенное здоровье, упреки воспитателя И.Н.Познанского, особенно по части женитьбы, недовольство баснями и его сатирой среди чиновников высокого ранга, богатого купечества. Впоследствии это скажется на его тяжбе с родственниками воспитателя.

В Харькове В.Г.Маслович также находится на службе в чине надворного советника, награжден орденом «Св. Анны» III степени (1826 г.) [12], однако место его службы в Харькове пока неизвестно. И.Н.Познанский был бездетен и, хотя имел родного брата штабс-ротмистра Игната Познанского и родную сестру Марфу Свинцову, все свое имение завещал воспитаннику

В.Г.Масловичу. Наследство состояло из имения Гиевка Харьковского уезда, которое было большим, но доходов давало мало. Здесь располагался деревянный господский дом, 4 мельницы на речке Мерефе, винокуренный завод, мельница на речке Московке и еще 5 винокуренных заводов, сдающихся внаем [13]. И.Н.Познанский начал строительство каменного дворца, впоследствии расширенном В.Г.Масловичем. Сам И.Н.Познанский в Гиевке не жил. После 1820 г., когда началось строительство каменного дома и каменной церкви, он проживал у своего воспитанника. Все движимое имущество И.Н.Познанского находилось при нем и составляло не менее 1 млн рублей. В харьковском доме В.Г.Масловича он хранил много серебра в посуде, устроил богатое убранство комнат, закупил дорогие картины, много изделий из бронзы и фарфора, дорогую мебель, бриллианты, процентные бумаги, гардеробам не было числа. Не без помощи В.Г.Масловича создал крупнейшую в Харьковской губернии библиотеку, в которой присутствовали и древние рукописи. В конюшне стояло два десятка чистопородных лошадей, в каретных сараях – экипажи лучших европейских мастеров. Не менее ценные вещи находились и в старом деревянном доме в Гиевке. Понятно, что после смерти И.Н.Познанского, его родной брат и племянник не смирились с потерей значительного состояния своего родственника.

Эпопею с родственниками воспитателя можно излагать на нескольких страницах. Важно отметить, что противников В.Г.Масловича поддерживал Харьковский губернатор, князь П.И.Трубецкой и коммерции советник К.Н.Кузин. К числу защитников можно отнести начальника украинских военных поселений генерала от кавалерии Никитина. После двухгодичных мытарств завещание вступило в силу (1836 г.). Ситуацию осложняла и начатая перестройка Николаевского храма в Гиевке. В октябре 1833 г. архитекторы и В.Г.Маслович осмотрели каменную церковь, построенную на средства И.Н.Познанс-

кого по проекту, утвержденному в 1820 г. Оказалось, что здание непрочно, особенно не выдерживал критики фундамент, было решено церковь разобрать и строить ее по тому же фасаду, только с соблюдением всех правил [14]. Церковь разбирали медленно, у В.Г.Масловича не хватало средств. На июль 1834 г. разобрали только крышу в храме и на колокольне, а в это время деревянная церковь пришла в совершенную ветхость и стоял вопрос о ее закрытии. Затянувшийся процесс с Игнатом Познанским и его сыном Юрием препятствовал вложению средств в постройку каменной церкви. Только в 1838 г. было начато ее строительство, а закончено после смерти В.Г.Масловича его супругой Надеждой Дмитриевной, урожденной Перичевой [12]. На завершение строительства храма и дворца в Гиевке В.Г.Масловичу пришлось занимать 12 900 руб. серебром в Санкт-Петербургской сохранной казне [15]. Последним отголоском богатого наследства стал иск наследников иностранца Верне, которые обнаружили в бумагах родителя заемное письмо И.Н.Познанского, сумма с процентами составила 1640 руб. 77 коп., каковы и были отданы В.Г.Масловичем в 1839 г. [16].

Из наследников В.Г.Масловича известны: Екатерина (1832 г.р.), Наталья (1835 г.р.), Глафира (1836 г.р.), Николай (1839 г.р.), Надежда (1840 г.р.) [12]. Губернский секретарь Николай Васильевич Маслович значительно улучшил усадьбу в Гиевке, особенно много внимания уделял созданию паркового ансамбля. Дворец также достраивался. Здесь важно отметить, что женой его стала Вера Петровна Ольховская, дочь надворного советника Петра Саввича Ольховского, владельца известного нам дворцового паркового ансамбля в Шаровке Богодуховского уезда. В 1875 г. генерал-лейтенант Витковский разыскивал имение в Харьковской губернии для отдыха Великого Князя Николая Константиновича. Среди пяти имений Харьковского уезда, подходивших для этой цели, на первом месте стояло имение Н.В.Масловича Гиевка. «…дер. Гиевка, со всех сторон

окружена рощей, а с четвертой стороны деревня и большой пруд с хорошей водой, место высокое и здоровое…» [17].

Все же имение Н.В.Маслович был вынужден продать из-за недостатка средств для поддержания дворца. В 1881 г. его приобрел генерал-губернатор князь Дмитрий Иванович Святополк-Мирский. А Масловичи переехали в Харьков (собственный дом на ул. Ново-Мало-Сумской, сегодня Мироносицкая). Но не прошло и трех лет, как Н.В.Маслович затосковал по Гиевке и просил князя продать ему дворовое место в центре Гиевки, рядом с дворцом и церковью. За 700 руб. серебром князь уступает таковое. Однако финансовое положение семьи Масловичей вынуждает их продать и это дворовое место уже в 1891 г. [18].

В 2000 г. я впервые побывал в Гиевке Люботинского района. Дворец, конечно, приходит в упадок год от года. Особенно жаль редчайший подлинно классический флигель с полуротондой. От парка не осталось и следа, но восстановлена Николаевская церковь.

В Гиевке необычайно вкусная вода и калина, а в том самом старинном пруду водятся приличных размеров щуки. И кажется мне, что более достойного памятника В.Г.Масловичу и быть не может. Ну, назовем мы улицу его именем, все равно тысячи людей и знать не будут, в чью честь она названа. А вот такую красоту в Гиевке обязательно про себя отметят – имение Масловича. Может еще и басни прочтут в охотку. Жаль только, не бережем мы красоту эту, не научились!

Литература

1. Маслович Василь Григорович // УРЕ. Вид. 2. Т. 6. – К., 1981. – С.392.

2. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования: Ист. моногр. Т.2, ч.2. – Х., 1912. – С.798.

3. Маслович В. Дельф и Дельфира, или Увенчанная любовь: Пастуш. опера в 1 д. – Х., 1811.

4. Маслович В. Баснь на прибытие в мир Асмодея. – Х., 1813.

5. Маслович В. Драматический кантат Харьковскому благотворительному обществу. – Х., 1814.

6. Маслович В. Басни в стихах. – Х., 1814.

7. Харьковский Демокрит. Ч. 1–4. – Х., 1816.

8. Маслович В. Сказка про Харька, его дочь Гапку и батрака Якива. – Х., 1890.

9. Маслович В. Память о Харьковском стихотворце Акиме Николаевиче Нахимове. – СПб., 1818. – С.72.

10. Замечания и чувствования или путешествие, каких мало или каких очень много, из Харькова до Санкт-Петербурга. – СПб., 1818 .

11. Маслович В. Басни В.Масловича. – 2 изд. – Х., 1825. – С.207.

12. ГАХО, ф. 14, оп. 11, ед.хр. 9, л.69.

13. Те саме, ф. 24, оп. 3, ед.хр. 21, л.74.

14. Те саме, ф. 40, оп. 20, ед.хр. 415, л.1–24.

15. Те саме, ф. 4, оп. 10, ед.хр. 885, л.1–18.

16. Те саме, ф. 3, оп. 116, ед.хр. 798, л.1–3.

17. Те саме, ф. 3, оп. 260, ед.хр. 170, л.1–4.

18. Те саме, ф. 40, оп. 66, ед.хр. 466, л.1–20.

В.Г.Чуркіна

Д.І.ЯВОРНИЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК КОБЗАРІВ

Дослідження кобзарства на Харківщині пов'язане з національно-культурним відродженням Слобожанщини. Поетичний епос здавна привертав увагу харківських науковців. Зокрема вчені виявили інтерес до кобзарсько-лірницьких традицій, вивчаючи народну поетичну і пісенну творчість.

Дослідженню народної культури й освіти Харківської губернії присвячено праці А.Пипіна, Д.Багалія, Г.Данилевського, де серед інших відомостей зустрічається інформація про мандрівних народних співців та музикантів [1, 2, 3]. Ці праці містять цінну інформацію про особливості соціального складу населення, шляхи розвитку освіти і культури, яку можна використати для культурологічного дослідження традиційного кобзарства і лірництва.

Д.Яворницький – історик, фольклорист і етнограф, був послідовником ідей М.Костомарова і вивчав історію не тільки за архівними матеріалами і літописами, а також за духовними народними джерелами: піснями, думами, переказами [4–9]. Кобзарів він називав "живописателями" лицарських героїчних учинків і дав їм свою характеристику у праці "Історія запорізьких козаків" (1897) [10]. Фольклорний матеріал покладено в основу таких його змістовних праць: "Запоріжжя в залишках старовини та переказах народу" (1888) [11], "Малоросійські народні пісні" (1906); статей: "Кобзарі і лірники на Запоріжжі і на Україні", "Розвій кобзарства в XVI і по XVII ст.", "Занепад кобзарства", "Кобзарські цехи", "Кобзарство в наш час". Ідеї Д.Яворницького одержали загальне визнання, але ми відзначаємо їх великий романтизм, бо у козацьких творах найяскравіше проявився національний характер, усі вони проникнуті національно-визвольною ідеєю. Пісні він записував у

різних регіонах України: на Харківщині, Полтавщині, Херсонщині, Київщині, Катеринославщині. Фольклорні записи робив із голосу. Усього зібрав 2302 пісні, а 255 записав з мелодіями [12]. Зібраний пісенний фольклорно-історичний матеріал є частиною творчості і культури кобзарів та лірників представників архаїчної харківської (зіньківської) традиції. Спілкувався Д.Яворницький з кобзарями: І.Кучугурою-Кучеренком, С.Пасюгою, П.Гащенком, Г.Ткаченком, Г.Кожушком. Приятелював з фольклористом Я.Новицьким, художниками О.Сластьоном та П.Мартиновичем. Писав про будову кобзи, виконання дум запорізькими козаками, їх особливе ставлення до кобзи тощо.

Література

1. Багалій Д.І. Слобідська Україна. – Х.: Дельта, 1993. – 256 с.: іл.

2. Багалій Д.І. Нарис української історіографії. Т. 1: Літописи. Вип. 1. – К.: Друк. Всеукр. акад. наук., 1923. – 138 с.

3. Данилевский Г.П. Сочинения (1847–1877).

Т. 1. – 1877. – 408 с.

Т.`2. – 1877. – 399 с.

Т. 4. – 1877. – 438 с.

Т. 5. – 1880. – 594 с.

4. Костомаров М.І. Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / За ред. і передм. акад. М.Грушевського. – К.: Держвид-во України, 1928. – 315 с.

5. Иванов В.В. Неизданные труды по исследованию народной жизни. – Х.: Тип. губ. правления. – 1892. – 67 с.

6. Иванов В.В. Невли // Статист. листокъ. – Х. – 1883. – № 10. – С.153–156.

7. Крист Є. Кобзари и лирники Харьковской губернии // Сборник Харьковского филологического общества. – Х. – 1902. Т.13. – С.121.

8. Сумцов Н.Ф. Слобожане. – Х.: Союз, 1918. – 240 с.

9. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания: (Изд. ред. журн. "Киев. старина"). – К.: Тип. Г.Т.Корчак-Новицкого. – 1890.– 408 с.

10. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків у 3 т. – К.: Наук. думка, 1990. – 560 с.

11. Яворницький Д.І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу. Ч.1–2. Для ст. шк. віку. – К.: Веселка, 1995. – 447 с.: іл.

12. Українські народні пісні, наспівані Д.І.Яворницьким: Пісні та думи з арх. вченого. – К.: Наук. думка, 1990. – 456 с.

О.С.Горбунова

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ЄВРЕЙСЬКОГО ТЕАТРУ В м. ХАРКОВІ (1925–1934 рр.)

Національно-культурна політика серед національних меншин в Україні у 20–30-х роках ХХ ст. здійснювалася в найрізноманітніших формах, зокрема шляхом створення і розвитку освітніх та культурно-просвітницьких закладів. Одним із практичних кроків цієї політики й стало відкриття у Харкові Державного єврейського театру.

Тема театрів національних меншин в історії вітчизняного театру періоду 20–30-х років ХХ ст. й досі залишається малодослідженою. Є лише невелика кількість наукових розвідок, що містять деякі аспекти діяльності Державного єврейського театру [1]. Практично, поза увагою дослідників залишилися цікаві факти з історії його заснування та діяльності.

Державний єврейський театр залишив помітний слід в історії культури Харківщини, що було пов'язане з активною присутністю єврейського компонента в складі населення цього

регіону, і став показовим експериментом ідеологічної технології радянської влади в галузі національної політики.

22 вересня 1925 року Рада Народних Комісарів України прийняла рішення про організацію в м. Харкові Державного єврейського театру. У постанові РНК УСРР „Про організацію на Україні державного єврейського театру" зазначалося, що театр утворювався з метою сприяння розвитку єврейської пролетарської культури та наближення пролетарського мистецтва до широких єврейських трудящих мас. Діяльність театру не обмежувалася лише м. Харковом, він повинен був „періодично обслуговувати міста з значним числом єврейського населення" [2]. Для його організації Колегія Народного Комісаріату Просвіти виділила помешкання Малого театру [3]. Для керівництва театром на засіданні головного бюро єврейської секції, що діяла при ЦК КП(б)У, 25 вересня 1925 року було затверджено тимчасову комісію, до складу якої увійшли: Шпрах, Мишковський, Литвакова, Фельдман та Голубицький [4]. Планувалося відкрити театр у 20-х числах листопада 1925 року та підготовчі заходи зайняли більше часу, ніж передбачалося. Було проведено велику роботу з укомплектування нового театру кадрами. Директором було призначено члена Центрального Комітету Робмису Д.Я.Гольберга. Сформувався і постійно діючий склад його управління: Гольберг, Ліфшиць, Левкова. На роботу до театру було запрошено режисера Е.Лойтера, художників І.Рибака та І.Робічева, композиторів О.Клейна, Л.Пульвера [5].

Найбільш клопітка робота була проведена з формування трупи театру. Її ядром стала група випускників театральної студії „Культур-Ліги", які повернулися до України після чотирирічного навчання в Москві у кращих майстрів сцени, серед яких можна назвати Є.Б.Вахтангова та В.З.Мейєрхольда. Крім студійців, до трупи поза конкурсом були прийняті

єврейські актори з інших театрів: Л.Бугова та М.Ліфшиць. Решта акторів відбиралася за конкурсом.

Урочисте відкриття Державного єврейського театру відбулося у Харкові 6 грудня 1925 року [6]. З цієї нагоди трупа підготувала два спектаклі „Пурім-Шпіль" (єврейський народний балаган) та „Ін брен" (трагедія, в якій дія розгортається за часів громадянської війни) Е.Лойтера. На думку критиків, у постановці „Пурім-Шпіля" відбилася потреба у народному видовищі, а у відвертій святковості театральної гри відчувався вплив „Принцеси Турандот" вахтангівців [7]. Виставу „Ін брен" критики визнали менш вдалою: „Текст дуже слабкий. У п'єсі немає сюжету. Вона розпадається на очах глядача на окремі картини. У постановці дуже багато недохватів, підкреслюємо, великих недохватів. Багато масових сцен не зроблені, багато різнобою, порожнечі стилю й гри, і все ж ця постанова дійсно творча... Спектакль яскравий, хитання від видимих провалів до блискучих уривків, від безсмачності до тонкого почуття гармонії. Але в цілому театр дав багато і, не дивлячись на текст, спектакль цікавий" [8].

Серед постановок початкового періоду діяльності театру, що користувалися успіхом у глядачів, слід відзначити такі спектаклі: „Цвей Кунілемлех" А.Гольдфадена, „Шабсе Цві" за творами Ю.Жуковського та Ш.Ашему, „Загмук" А.Глєбова, „Бабеф" М.Левідова, „Боле-Тайвос", зкомпонований з двох п'єс Менделе Мойхер Скорім.

Як і планувалося, театр вже на другому році свого існування їде на гастролі [9]. Його вистави змогли побачити глядачі Одеси, Дніпропетровська, Кременчука, Полтави, Вінниці, Бердичева та інших міст України.

Початок діяльності театру супроводжувався значними труднощами. Однією з них була відсутність сучасних п'єс у його репертуарі. Врахувавши потреби театру, Всеукраїнське товариство допомоги єврейській культурі „Гезкульт" оголосило

конкурс на написання п'єси єврейською мовою. Головною вимогою до неї було „своїм змістом відповідати значенню Жовтневої революції й дати художній відбиток її" [10]. Це значно покращило його становище з репертуаром.

Крім цього, театр мав дуже скрутне матеріальне становище. Коштів, що виділялися з бюджету на його утримання, катастрофічно не вистачало. Як зазначалося у звіті про стан культурно-просвітницької роботи на Харківщині за 1926–1927 рр.: „Єврейський театр нормальної роботи на кошти, що йому видаються з центрального бюджету, вести не може" [11]. Колегія Наркомпросу УСРР, враховуючи тяжке матеріальне становище театру, 27 квітня 1925 року прийняла рішення про надання йому субсидії [12]. Однак отримати субсидію в повному обсязі театру не вдалося. Після довгих переговорів Харківський Окрвиконком дав йому лише половину обіцяної суми [13].

На четвертий рік свого існування театр значно змінив свій художньо-керівний склад та поповнив трупу новими акторами. В 1928 році Е.Лойтер після різкої критики своїх постановок був змушений залишити театр. Основними звинуваченнями, що висувалися режисеру, були: невміння організувати масового глядача та низьке відвідування театру [14]. Новим художнім керівником його став М.Норвід – у минулому актор Московського державного єврейського театру. На ряд постановок запрошували режисера С.Марголіна. Завідувачем музичної частини став композитор М.Мільнер. Щоб виховати нові акторські кадри, Державний єврейський театр зарахував до допоміжного складу трупи 15 здібних учнів єврейської студії Одеського музично-драматичного інституту [15]. Таким чином, до середини 1928 року трупа кількісно збільшилася на 50% [16].

Серед кращих вистав нового періоду діяльності театру слід відзначити: „Гірш Леккерт" А.Кушнірова, „Барг Аруф" З.Чалої,

„Ді Лецте" Л.Резніка, „Ніт гедайгет" П.Маркиша. Крім популяризації творів єврейських авторів, керівництво театру надало уваги й ознайомленню єврейського глядача з творами української літератури. Так, у 1929 р. художня рада театру прийняла рішення підготувати виставу за твором українського письменника Петра Панча „Голубі ешелони" [17].

Зазнала змін і тематика п'єс. В них все частіше з'являлися образи ворогів, шпигунів, висміювалися „дрібнобуржуазні елементи". Цензурна комісія затверджувала репертуар і ретельно вивчала зміст п'єс. Ті з них, що не відповідали ідеології більшовизму, не допускалися до постановки.

Враховуючи те, що театр обслуговував єврейське населення не лише Харкова, а й інших міст України, Наркомпрос у 1933 році реорганізував Державний єврейський театр на Всеукраїнський [18], а згодом, з переносом столиці з Харкова до Києва, театр теж було переведено до нової столиці України.

Таким чином, робота проведена Державним єврейським театром в 1925–1934 роках сприяла підвищенню культурного рівня єврейського населення не лише міста Харкова, а й всієї України, сприяла формуванню певного рівня політичної культури, відновленню духовно-культурних цінностей єврейського народу.

Література

1. Етнічний довідник. – К.: Вид-во „Фенікс", 1997. – Ч. III. – С. 22; Козерод О.В. Евреи Украины в период новой экономической политики: 1921–1929 гг. – К.: СПД Савчина, 2002. – С. 188–191; Козерод О.В. Переломные годы. Еврейская община Украины в первое послевоенное десятилетие: 1919–1929 гг. – Х.: Изд-во «Еврейский мир», 1998. – С.108–110; Орлян-

ський В.С. Євреї України в 20–30-ті роки XX сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. – С.136.

2. Етнічний довідник. – К.: Вид-во „Фенікс”, 1997. – Ч. III.

3. Державний архів Харківської області (далі ДАХО), ф. р-845, оп. 2, спр. 327.

4. Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 1253.

5. Нове мистецтво. – 1925. – № 1.

6. Червоний шлях. – 1925. – № 11–12.

7. Козерод О.В. Евреи Украины в период новой экономической политики: 1921–1929 гг. – К.: СПД Савчина, 2002.

8. Нове мистецтво. – 1925. – № 9.

9. Радянський театр. – 1931. – № 1–2.

10. Червоний шлях. – 1927. – № 5.

11. ДАХО, ф. р-845, оп. 3, спр. 1975.

12. Культурне будівництво в Українській ССР. 1917–1927: Зб. док. і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1979.

13. Будівництво Радянської України: Зб. Вип. II. Господарче та культурне будівництво. – Х.: Держ. вид-во України, Б.р.

14. Козерод О.В. Переломные годы. Еврейская община Украины в первое послевоенное десятилетие: 1919–1929 гг. – Х.: Изд-во «Евр. мир», 1998.

15. Червоний шлях. – 1928. – № 9–10.

16. ДАХО, ф. р-845, оп. 3, спр. 2851.

17. Червоний шлях. – 1929. – № 1.

18. Там само. – 1933. – № 11–12.

Л.Н.Абраменко, М.Е.Жур

ПОЛЬСКИЙ ТЕАТР В ХАРЬКОВЕ [3]

Данное сообщение является попыткой рассказать о таком явлении в жизни Харькова, как Польский любительский театр. Авторы впервые делают попытку обобщить имеющиеся источники, рассказывающие о деятельности и творческом вкладе этого коллектива в развитие сценического искусства Харькова.

Впервые поляки в Харькове упоминаются в официальных документах в эпоху наполеоновских войн. "В 1820-х годах католики, среди которых поляки по численности, конечно, должны были играть главную роль, насчитывались уже не единицами, а, по крайней мере, десятками… Закрытие Виленского университета, «руховки» 1830 и 1863 годов направили в Харьков многих поляков, при иных условиях, могших отыскать себе место для образования и деятельности на родине" [1]. К концу XIX столетия польская колония в Харькове насчитывала около четырех тысяч человек.

В 1880–1890-х годах в России большое распространение получили любительские труппы. Движение любительства того времени было новаторским и помогало обновлению театрального репертуара и открытию новых сценических форм. Харьков всегда был театральным городом, где создавались талантливые творческие коллективы, вырастали крупные актеры и режиссеры.

Не удовлетворяясь посещением "чужих" спектаклей, группа польских дворян во главе с гласным городской думы и присяжным поверенным, а после открытия Польского дома и членом его правления Александром Александровичем Квятков-

---

[3] К сообщению прилагается перечень пьес, поставленных труппой Польского театра в период 1883–1918 гг.

ским решила устроить свой театр. Среди членов труппы были: инженер-технолог Станислав Дычаковский, члены правления Польского дома Ф.Красницкий и З.Щавинский, супруга товарища председателя Польского дома София Оттович, дочь директора Харьковского водопровода Костюшко-Буйницкого Я.Буйницкая и др.. Активное участие в подготовке спектаклей принимал талантливый композитор и педагог Константин Куприянович Горский. Обязанности главного режиссера в 1900 годах исполнял Л.К.Людвигс. Как режиссер ставил спектакли художник и архитектор Доброславский. В 1913–1914 годах труппа Польского театра насчитывала 54 человека [2]. И это была самая деятельная секция, существовавшая при Польском доме в 1910-х годах [3].

Газета «Южный край» 27 февраля 1910 года отмечала, что за последнее время "польский любительский кружок очень сыгрался и с каждым разом имеет все больший и больший успех."

Четкие хронологические рамки существования польского кружка любителей театрального искусства (более позднее название «Польский театр») на сегодняшний день установить не удалось. Можно говорить о 35 годах существования этого театра (первые анонсирования спектаклей в «Харьковских губернских ведомостях» относятся к 1883 году, а последнее упоминание о них в «Театральном журнале» – к 1918 году). Возможно, театр прекратил свое существование в неспокойное революционное время. Не последнюю роль в его закрытии сыграл и отъезд из города в 1919 году директора театра А.А.Квятковского.

Спектакли в Польском театре шли на польском языке. Репертуар черпался из польской сцены. В нем в разные годы насчитывалось от 3 до 12 пьес различных жанров. В один вечер показывалось 1–3 пьесы в зависимости от их объема. Подобное же положение было и на сцене профессиональных театров. Значительное количество новых постановок объясняется тем,

что наибольший процент их составляли легкие 1–2 актовые водевили, комедии-водевили, шутки и пр. Как и в профессиональных театрах, репертуар пытались составлять из таких пьес, в которых было бы очень много смешного и способного возбуждать в зрителях и заинтересованность и смех.

Широким потоком разлился по профессиональной и любительской сцене водевиль. По своим идейно-художественным особенностям он был чрезвычайно разнообразен и пестр. Живой, эластичный по форме, водевиль был призван отражать злобу дня. Его темой мог стать мелкий, забавный случай в быту и большая социальная картина, какая-нибудь семейная перепалка (например, «Приятель мужа») и борьба маленького человека за свои права и справедливость («Дети музы»). Однако это были пьесы-однодневки. Они готовились с нескольких репетиций и ставились с расчетом на один, максимум два показа. Пьесы же серьезного содержания: трагедии, драмы и высокохудожественные комедии держались на сцене Польского театра долго. Среди таких произведений – трагедия А.Малецкого «Железная грамота», драма В.Сыроком-ли «Каспер Карлинский», комедия С.Пржибыльского «Вацек и Вицик».

Подобные пьесы отличались высокими художественными достоинствами и имели большую популярность. Репертуар театра включал также лучшие пьесы и инсценировки произведений гениального польского поэта Адама Мицкевича («Деды»), известного поэта, художника и театрального деятеля Станислава Выспянского «Судьи»), драматурга Юрия Жулавского («Миртовый венок»), писателя Генриха Сенкевича («Камо грядеши», «На Олимпе»). Постоянно в репертуаре театра были пьесы Юзефа Кожаневского (в 1838–1846 годах директора Харьковской гимназии) и «польского Мольера» Александра Фредро. Эти пьесы, написанные с хорошим знанием сцены, давали благодарный материал для актеров.

Драматические спектакли часто дополнялись концертной программой – дивертисментом или танцами. Известно, например, что 11 мая 1895 года после двух водевилей вниманию зрителей предлагался дивертисмент из музыки, пения, чтения и танцев. 21 февраля 1907 года – декламация Гаврилова под аккомпанемент рояля, а 15 апреля 1912 года – концерт учащихся по классу пения оперного артиста О.О.Бестриха. Таким образом, спектакли Польского театра представляли сложное зрелище: в один вечер перед зрителями иногда могли пройти все сценические жанры в самом причудливом сочетании. Такое разнообразие программы имело своим прямым расчетом широкое привлечение зрителя, который всегда мог найти в представлении что-нибудь по своему вкусу. И такое ее построение имело успех. Спектакли Польского театра посещали не только члены польской колонии, но и русские, французы, немцы.

Очень часто спектакли носили благотворительный характер в пользу Харьковской общественной библиотеки, призреваемых в богадельне римо-католической церкви, в пользу фонда постройки нового здания римо-католической церкви, в пользу бедных семей и студентов-поляков и т.д., и являлись живым откликом труппы на события, которые волновали харьковскую общественность.

Первоначально театр не имел собственного помещения, арендовал помещения харьковских театров (драматического или оперного) и зал Коммерческого клуба. Это не давало возможности иметь тяжелый и сложный декорационный инвентарь, который мешал бы легкости переездов. 30 сентября 1908 г. состоялось открытие нового концертно-театрального зала в здании, принадлежащем местной римо-католической церкви. По отзывам современников сцена Польского дома была хороша и в случае необходимости быстро разбиралась, освобождая, таким образом, место для танцев. В зале имелось около 450 мест в

партере и на балконе, и несколько лож в 1 и 2 ярусах. Полный сбор от спектакля составлял более 1685 руб.

В начале XX века установилась тесная связь кружковцев с актерами профессиональных польских театров, владевшими более высокой профессиональной культурой, чем любители. Эта связь в дальнейшем окрепла при оккупации Польши в ходе Первой мировой войны, когда польские профессиональные актеры вынуждены были искать заработок в других странах. Влияние игры профессиональных актеров активизировало труппу, расширяло ее репертуар, повышало профессионализм и художественное мастерство. В театральном сезоне 1915–1916 годов при участии артистов польских театров были сыграны спектакли по пьесам: «Судьи» Выспянского, «Фургон» Рачковского, «Учтивый муж» Аврахамана и Рушковского, «Болотце» Горцынского, «Легкомысленная сестра» Лежиньского, «Золотой век рыцарства» Марлова, «Мораль пани Дульской» Запольской, «Wawrzyny» Стаффа. Режиссером последнего в Польском театре Харькова выступил сам автор.

Приходится сожалеть, что местная пресса, которая очень часто помещала отзывы и рецензии на спектакли профессиональных театров, не уделяла почти никакого внимания работе Польского любительского театра. Счастливым исключением из этого правила стали рецензии на спектакли по произведению Г.Сенкевича «На Олимпе», комедию В.Л.Анчица «Лобзовские крестьяне», пьесы польского писателя Журавского «Игра» и «Финал-комедия», комедию Ф.Доника «Дети музы», водевиль «Отдается комната внаем», драматическую поэму Ю.Словацкого «Кордиан».

Наиболее пространную рецензию на спектакли театра приводим полностью.

«Так называемый «польский бал» в этом году отличался исключительной привлекательностью – вместо обычных комедий и дивертисментов, любители показали ряд чрезвычайно

удачно задуманных живых картин-иллюстраций к последнему произведению Г.Сенкевича «На Олимпе». Каждая картина являет собой наиболее важные моменты поэтического произведения, причем господин Гашинский декламировал текст под аккомпанемент оркестра, музыка была специально написана для этого случая господином Горским – преподавателем Харьковского музыкального училища. В картинах, поставленных архитектором-художником господином Доброславским, обращают на себя внимание группировки фигур и экспрессия лиц, последняя картина вызвала особенно бурный восторг, и публика требовала ее повторить.

Разыгранная любителями пьеса из народного (краковского) быта «Лобзовяне» – вещь очень старая и довольно наивная, требующая, между прочим, хороших голосов от исполнителей. Любители очень бойко, с истинным увлечением играли, но пели не всегда успешно. Выделялись госпожи Шмидт (Магда), Могульская (Зося) и господа Квитко, Гашинский, Доброславский. У последнего истинный комический талант и опытность заправского актера. Блестящие старопольские костюмы, молодые, оживленные лица, лихая мазурка, исполненная с национальным шиком – все это сделало картину живописной и увлекательной. По окончании спектакля, исполнители и публика очень горячо чествовали господ Людвигс, Горского и других устроителей празднества. Не обошлось без традиционного качания названных выше артистов. Сбор с вечера довольно большой, значительно выше предыдущих лет» [4].

В остальных рецензиях отмечается хорошая режиссура, оригинальное, не лишенное художественности декорирование сцены, удачная и живая игра артистов, далекая от шаблонных приемов.

В итоге, оглядываясь назад, можно сказать, что при всех неровностях развития, репертуарной пестроте и стилевой нечеткости, некоторой примитивности исполнения Польский театр

был ярким проявлением культурного уровня города и в основе своей выполнял положительную общественную функцию, знакомя зрителя с лучшими произведениями польской драматургии.

Література

1. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования. – Х. – 1912. – Т. 2. – С.133.

2. Харьковский государственный областной архив, ф. 29, оп. 1, ед. хр. 83.

3. Южный край. – 1913. – 13 марта.

4. Харьковские губернские ведомости. – 1900. – 24 февр.

Приложение

Репертуар Польского театра

1883
"Пан Стефан из Покуття".
"Дамы и гусары", комедия А.Фредро.
"Усы и парик", комедия Ю.Корженевского.
"Лобзовские крестьяне", комедия В.Л.Анчица.
"Старый муж", комедия И.Коженевского.
1884
"Крашевский в Варшаве" М.Тавелевича.
"Искусство – верх совершенства", драма в 1 действие.
"Золотой кумир", комедия Доброжанского.
"Праздник после жатвы" И.Корженевского.
1885
"Дядя приехал", комедия В.Козебродского.
"Мыльный пузырь", комедия Хражановского.
"Театр любительский", комедия М.Балуцкого.

"Каспер Карлинский", драма в стихах В.Сырокомли.
1886
"Современные" М.Тавелевича.
"Соломенный человек" В.Йордана.
1887
"Железная грамота", трагедия в 5 действиях А.Малецкого.
1888
"Радзивил в гостях", драматическая шутка И.И.Крашевского.
"Захождение солнца", комедия.
1889
"Мазепа" Ю.Словацкого.
1891
"Тяжелые испытания" Ю.Милковского.
"Оболтусы-Ветрогоны", комедия в 4 действиях (в основе комедия С.Пржибыльского "Вицек и Вацек").
1895
"Каспер Карлинский", драма в стихах В.Сырокомли.
"Железная грамота", трагедия в 5 действиях А.Малецкого.
"Сирень" З.Пржибыльского.
"Прямота пана Проспера" Я.-А.Фредро.
1896
"Дневник Юстыши" М.Тавелевича.
"В отчаянье".
"Дядя приехал", комедия В.Козебродского.
1898
"Вацек и Вицик", комедия С.Пржибыльского.
"Дом вверх дном", комедия М.Балуцкого.
"Дети музы", комедия-водевиль в 1 действии Ф.Доника.
1900
"На Олимпе" Г.Сенкевича.
"Лобзовские крестьяне", комедия В.Л.Анчица.

1901

"Заколдованный круг", драматическая сказка в 1 действии Л.Риделя.

"Камо грядеши", живые картины по роману Г.Сенкевича

"Под туфлей", пьеса из народного быта.

1906

"Шалопай", комедия в 5 действиях К.Глинского.

1907

"Игра" Журавского.

"Финал-комедия" Журавского.

"Сказка" Немоевского.

"Копористы" А.Валевского.

"Пуговица", комедия в 1 действии М.Тавелевича.

"Любительская проба", сцена-шутка Ф.Рейнштейна.

"Мастер и подмастерье", комедия в 2 актах И.Коженевского.

"Представители дома Миллер и компания", комедия в 1 акте Козебродского.

"Право и лево", комедия в 3 действиях.

"Дядины песенки" Я.-А.Фредро.

"Красильщик" Вилевского.

1908

"Тетушка Полина" И.Близинского.

"Маргэр", опера К.Горского.

1909

"Огни Ивановой ночи", драма в 4 действиях Г.Зудермана.

"Ментор" в 3 актах Я.-А.Фредро.

1910

"Анткова свадьба".

"Пан Бенет" Я.-А.Фредро.

"Дети музы", комедия-водевиль в 1 действии Ф.Доника.

"Отдается комната внаем", водевиль.

"Свадьба Фонся" Р.Рушковского.

1912
"В весеннюю ночь".
"Спящая Ниобея", комедия-фарс Паульстена.
"Богатая вдовушка" М.Балуцкого.
"Товарищеский съезд", водевиль С.Пржибыльского.
"Прекрасная садовница", водевиль Крживошевского.
"Маленькая резенция", водевиль В.Пержинского.
1913
"Спящая Ниобея", комедия-фарс Паульстена.
"Гусыни" Булацкого.
"Первая тучка" С.Пржибыльского.
"Промахнулись", водевиль Залевского.
"Кайцио", комедия Добржанского.
"Сорная трава" И.Близинского.
1914
"Кайцио", комедия Добржанского.
"Медовый месяц" М.А.Дайского.
1915
"Клуб женихов" М.Балуцкого.
"Гельдгаб" А.Фредро.
"Медовый месяц" М.А.Дайского.
"Протекция".
"Судьи" С.Выспянского.
"Фургон" Рачковского.
"Учтивый муж" А.Аврахаман и Р.Рушковского.
"Болотце" Б.Горцынского.
"Золотой век рыцарства", комедия А.Марлова.
"Wawrzyny" Л.Стаффа.
1916
"Деды", поэтическая трагедия А.Мицкевича.
"Легкомысленная сестра", комедия Лежинского.
"Золотой век рыцарства", комедия А.Марлова.
"Мораль пани Дульской", комедия Г.Запольской.

"Приятель мужа".
"Вигилия святого Андрея".
"В Голебнику" И.Никоровича.
"Советники пана советника" М.Балуцкого.
"Испанская мушка" Л.Сливинского.
1917
"Миртовый венок" Ю.Жулавского.
"За свой счет".
"Grube ryby".
1918
"Кордиан", драматическая поэма Ю.Словацкого.

О.В.Козир

«ХАРКІВСЬКИЙ ТЕКСТ» ЯК ІСТОРИЧНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ КОД

У літературознавстві існує поняття «петербурзький текст», до створення якого були причетні О.Пушкін, М.Гоголь, О.Блок, Б.Пастернак, але ніде не доводилося зустрічатися з поняттям «харківський текст». Під ним ми розуміємо художній твір, в якому одним із героїв виступає Харків з його пам'ятками архітектури, історичними місцями і подіями, а також людьми – харків'янами. Таких творів є досить багато, тому ми в межах цього дослідження зупинимося лише на деяких із них.

Існує думка, що місто на відміну від села, як правило, стає притулком для людей, які втратили своє коріння. Тому його мешканці легко змінюють свої переконання під тиском натовпу чи якоїсь сильної особистості, не мають власної думки, мріють лише про вигідне помешкання. У селі панує колективізм, адже заселення території дуже щільне і від сусідів нічого не приховаєш. У місті люди позбуваються свого і приймають

правила гри іншого, тому втрачається мова, пісні, звичаї. Про цей аспект міського життя писала у книзі «Хроніка від Фортінбраса» Оксана Забужко. Проте є у містах місця, які у своїй сукупності складають обличчя міста, його неповторну ауру. Помітити і відтворити її дано не кожному; всі споруди, що оточують нас зараз і пам'ятки архітектури, які колись були окрасою нашого міста, ми можемо побачити не лише на фотографіях, а й у словесних замальовках майстрів художнього слова.

Харків і його околиці потрапили до кола уваги Г.Сковороди. Він назвав збірку своїх творів "Басни харьковские" бо саме серед харків'ян знайшов прототипи для багатьох алегоричних образів. Неодноразово згадується Харків і у творах Г.Квітки-Основ'яненка. Безпосередньо в Харкові відбуваються події, описані письменником у комедії «Сватання на Гончарівці». Згадаймо слова відставного солдата Осипа Скорика: «Што за пріятной оцей Харков! Єй, істинно! І за границею таково не видал! Таки што хозяїн, то і доброй чалавєк. Той тєбя просіт абєдать, другой на кумпанию та всьо с потчиванньом та з ласковим словом» [4]. Описав Квітка і торговельні звичаї харків'ян, їхні прекрасні ярмарки, які особливо багатими були «об пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш, – усе є» [4]. Ментальність населення Харківщини і самого міста Харкова детально була проаналізована письменником у нарисі «Українці». Письменник вболіває за долю мешканців міста, бо спостерігає занепад традицій і обрядів у орієнтованої на столичний Петербург частини обивателів.

Якийсь час Харків не потрапляв до кола уваги українських письменників, хоча мав сильні літературні осередки (харківська школа романтиків, пізніше – будинок Алчевських). Христя Алчевська, яка значну частину свого життя присвятила Харкову, мало згадує місто у своїй літературній творчості. Проте навіть нечисленні згадки є цінними для історичного

контексту. Уривок із щоденника письменниці «На роковину» містить інформацію про похорон революціонерів 14 жовтня 1905 року: «В славнім городі Харкові з самого ранку величезні лави народу сунули на край міста і шпалерами розтікалися по обидві сторони головної вулиці...Над могилами віяли чорні стяги. Їх тримали в руках і старі, й малі: ученики середніх шкіл, репрезентанти різних партій суспільства, організації політичні...» [1]. Алчевська присвятила етюд «Килина» (1927) харківській революціонерці, але виразних ознак міста в цьому творі немає, хоча згадується тютюнова фабрика, тюрма, клуб з просторою залою, височенними вікнами і електрикою, дім-комуна. Спогади письменниці про імперіалістичну війну 1914 року «Оторванный от плуга» (1928) більш промовисті: «В Харькове на эвакуационный пункт прибыло особенно много пленных, я отправилась в самую гущу их – в бывшее Пушкинское училище с целью раздать несчастным солдатам, находящимся на чужбине (галичанам, конечно), украинскую литературу, папиросы и почтовую бумагу» [1].

Центром літературного життя в кінці XIX – на початку XX ст. стала Західна Україна, тому авторитетами для Алчевської були Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Іван Франко, а харків'янин Гнат Хоткевич значну частину свого доробку присвятив життю гуцулів, обминаючи більш знайому йому харківську тему.

Повернення митців обличчям до нашого міста відбувається в ту пору, коли Харків стає столицею України і починає притягувати до себе творчі сили. Юрій Шерех, який не був прихильником радянської влади, не стримався від таких промовистих зауважень: «Нова влада не стільки будувала нове життя, скільки нищила залишки старого. Перейменовано мало не всі центральні вулиці. Сумська стала Карла Лібкнехта, Катеринославська – Свердлова, Московська – Першого Травня, Єпархіальна – Артема, Миколаївський майдан став Тевелева,

Павлівський – Рози Люксембург» [8]. «Безстилевість Харкова чудово пасувала до його нової ролі радянської столиці. Сірість опанувала поведінку людей і їхню одежу, і це гармонійно ввійшло в міський пейзаж. Зникли жіночі капелюшки, ніхто й подумати тепер не міг вийти на вулицю з вуалем на обличчі, забувся манікюр. У чоловіків так звана кепка заступала капелюха. Краватки стали рідкісним явищем..., ...ознакою нової еліти в процесі формування стала шкірянка» [8]. Проте, незважаючи на це, радянській владі багато хто повірив. Це була віра в «загірну комуну» М.Хвильового, віра в світле, радісне майбутнє на руїнах старого світу футуристів.

Саме в Харкові починається в пореволюційну епоху бурхливий розквіт літературного і мистецького життя. До міста приїздить із своїм «Березолем» Лесь Курбас; видаються надзвичайно багато періодичних видань, створюється ряд літературних організацій (про це писав Г.Костюк у книзі «Зустрічі і прощання», Ю.Смолич у «Розповіді про неспокій» і О.Семененко у книзі «Харків. Харків...», деякі сторінки роману «Третя Рота» В.Сосюри, присвячені також цьому періодові). Але вирування різнопланових творчих об'єднань припиняється із злиттям їх в одну спілку, а життя багатьох митців опиняється під загрозою: «У сірому місті не випадало бути кольоровим, люди мали стати сірими, і вони стали, як ті воші, – писав Ю.Шерех...» [8].

У романі Ґео Шкурупія «Двері в день», який не є суцільно «харківським текстом», Харків згадується лише в одному промовистому епізоді. Це розказаний у пивній сон письменника «з чорним кучерявим волоссям» (прототипом цього образу є, очевидно, Михайль Семенко):

«– Ви знаєте площу із скверіком у Харкові, що проти театру Леся Курбаса?...

– Ота, що на ній стоїть готична кірха?

– Хто, що помічає! Ти помічаєш готику, а я лівий театр...

Так от, іду я цією площею, і будинки підносяться наді мною, як величезні хмарочоси, дерева скверу здаються ліліпутами, а сам я собі Гуллівером серед руху людей, візників і автомобілів...

Іду я ніби до Держвидаву і несу нові матеріали, що мусять ще раз обурити наше міщанство своєю одвертістю та сміливістю. Дивлюсь, на тротуарі стоїть Пушкін, одягнений у чорний костюм, в іспанському плащі... Знаєш, такий, як його малюють.

Стоїть він і дивиться кудись у простір понад людей, візників і автомобілів, а коло нього крутяться наші критики й поети...

Став я так збоку, хочеться і мені з ним про діло поговорити... Став я й дивлюсь на цих червоїдів. Раптом Пушкін подивився на мене.

– А ви, Михайле Васильовичу, чого до ручки не приложитесь? – спитав він мене й іронічно посміхнувся...

– Зверніться до Вересаєва,– відповів я йому,– він спец.

– Ану їх у ... цих хробаків! – вилаявся Пушкін.

З цими словами кам'яні хмарочоси завалилися з гуркотом на нас, і я прокинувся. Хтось сильно тарабанив у двері кімнати, ніби йому було ніколи. Це був Сотник, який із друкарні приніс № 2 «Нової генерації» [9]. У цьому епізоді змальовано площу Поезії, на якій уже немає готичної кірхи (сон передрікає її загибель). Пам'ятник Пушкіну, який у сні стає реальним поетом, зберігся, а ось згадуваний журнал і вся організація українських футуристів тривалий час після репресій перебували у забутті.

Харків стає великою тюрмою, описаною в романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський». Про процес СВУ, який проходив у приміщенні оперного театру на вулиці Римарській (зараз приміщення філармонії), написано ще небагато, цей історичний факт потребує подальшого дослідження.

В оповіданні «Його таємниця», розкриваючи основну проблему – голодомор 1933 року і пов'язуючи з цим само-

губство М.Хвильового, А.Любченко як тло до своєї розповіді використовує опис таких харківських відомих місць, як «центральний майдан перед ВУЦВ» [5], будинок «Слово», згадує, що від «знаменитого у всьому Союзі хмарочоса – Будинку Промисловості» ходили в 1930-х роках автобуси до Південного вокзалу [5]. Увагу письменника також привернули «старі квартали Харкова з примхливою плутаниною вузьких вулиць та завулків» [5]. Любченку вдається змалювати «портрет міста» за допомогою кількох промовистих рис. Особливо детально він зупиняється на описові будинку у Барачному провулку. Саме там (зараз вулиця Культури) жили письменники у спеціально призначеному для них будинку за назвою «Слово». "Помешкання там відзначалися догідністю, але життя в цій «позолоченій клітці» дуже гнітило. Люди, які щодня зустрічалися в редакціях, видавництвах, клубах, на безнастанних і обов'язкових нарадах, комісіях, зібраннях, конференціях, пленумах, люди, які вже давно обридли одне одному або належали до різних і часто ворожих літературних таборів, мусили перебувати під одним дахом, наче в казармі, не почуваючи себе навіть удома достатньо вільними. Кожний крок, кожний вчинок легко контролювався першим-ліпшим сусідою, голос якого досить виразно бринів за стіною. І тому в цьому зовні імпозантному будинкові, в його просторих ясних кімнатах здебільшого ходили навшпиньках, ніби по гарячому, і говорили тихо, мов на кладовищі. А коли трохи згодом того ж року почався несамовитий розгром української літератури; коли довкола будинку вдень і вночі одверто, аж зухвало застовбичили сутулуваті енкаведистські шпики; коли державна агентура дедалі настирніше взялась учащати до цих чистеньких приміщень, грубо руйнуючи стіни, зриваючи долівки, нишпорячи за всякою нелеґальщиною; коли мешканці ретельно заходилися палити й нищити свої рукописи до найдрібнішої нотатки; коли арешти пожильців нечувано зросли й звідусіль залунали

скорботні ридання їхніх родин; коли невдовзі чимало квартир спорожніло, пустивши своїх хазяїв у тюремну безнадійну безодню, – цей сірий історичний будинок дістав нову назву – «крематорій», що міцно й назавжди прикипіла до нього» [5]. Так, доля архітектурної споруди, яка, безперечно, за сприянням сучасної влади, могла б стати музеєм, переплелася з долями багатьох видатних людей. Про будинок «Слово» як про місце, де мешкали відомі письменники, які прославили Харків, вивели українську літературу на світовий кін, писали в своїх дослідженнях-спогадах Володимир Куліш і Наталка Дукіна. Харкову з його славетними історичними традиціями годилося б, як і столичному Києву, мати свої музеї-квартири, музеї-будинки, які б розповідали про розквіт, занепад і відродження духовних сил нашого міста.

Про Харків передвоєнний писав у романі «Вир» Григорій Тютюнник. Письменника хвилювала проблема входження селюка, що «виріс у глушині» у велике місто. Його герой Улас Хомутенко відчував розгубленість перед містом і «не знав, як себе поводити в ньому і як себе тримати» [6], тому так важко дається йому складання іспитів і навчання в університеті. У романі згадуються відомі харків'янам Журавлівські кручі, а також красиві червоні корпуси гуртожитків на Толкачівці, Павлівська площа і Будинок колгоспника.

Ніхто з письменників так яскраво не описав Харків у пору воєнного лихоліття, як це зробив у романі «Людина і зброя» Олесь Гончар. Перший день війни – це невідомість, це «тривога розлита в повітрі» [3]. Для того, щоб передати напружену атмосферу натовпу, Гончар використовує метафору «Сумська клекоче».

Однією з візитних карток нашого міста є пам'ятник Шевченкові. Олесь Гончар використовує його опис для надання ситуації особливого трагізму. Бронзовий Кобзар, «схилившись над людьми, мовчки думає свою думу... Вгорі між деревами

блищить на сонці лита з бронзи, могутня постать поета, а нижче, – круг п'єдесталу, – бронзова покритка з дитиною на руках і повстанець з косою, і той, що кайдани рве, і той, що лежить поранений біля надломленого знамена...» [3]. Постаті з бронзи в неспокійній ситуації напруження внутрішніх сил стали закликом до бою з нападником. Коли студенти після приголомшливої звістки про початок війни йшли до свого гуртожитку «Гігант» на Пушкінській, вони бачили, як виходить на поверхню прихована людська сутність – боротьба за існування (на Басейній – тепер вулиця Петровського – «розмели» всі продукти і промтовари). У вікнах квартир чиїсь руки обклеювали смужками паперу навхрест шибки і вони біліли як цифри ХХ – двадцятий вік. У подвір'ях мешканці будинків рили схованки від бомб. Місто занурилось у темряву, заборонялося вмикати світло, а трамваї повзли з «синіми фарами в лобі» [3]. Так війна, яка тільки наближалася, змінила обличчя міста.

Згадується в романі колишній цвинтар, який став зараз Молодіжним парком: «його густі, задичавлені хащі – улюблене місце студентів» [3]. Здається, що коли кладовище перетворилося на парк, закоханих у ньому стало менше. А тоді, перед війною, студенти щовесни та щоліта прямо на цвинтарі загоряли, зубрили по кущах конспекти, цілувалися, фотографувалися цілими компаніями під крилатими ангелами та біля могил своїх славетних предків. «Там поховано багато професорів та ректорів університету, серед них байкар Гулак-Артемовський, академік Багалій, художник Васильківський, «небесний» Васильківський... [3]. Студентам судилося покинути свої звичні місця, коханих і піти добровольцями на фронт. Харків став містом барикад: «...бастіон заводів, фортеця сили індустріальної, місто, що як витвір самого народу, звелося серед мальовничих просторів Слобожанщини» [3]. Воно стало безмежно дорогим для юнаків, які йшли з міста і невідомо було, «хто з них повернеться, а для кого не буде звідти вороття» [3].

Ніби зійшли із сторінок роману Гончара ті бронзові постаті, що зараз після довгого забуття стали пам'ятником студентам-добровольцям, які віддали війні свою юність і життя.

Харків під час окупації фашистами описав у своєму щоденнику Аркадій Любченко. Життя окупованого і одвойованого міста змалювала Інна Христенко в повісті «І вітер пелюстки змете останні...»: «Харків, одвойований удруге і вже остаточно, почав, як той велетенський поранений звір, зализувати свої рани. В опустіле за окупації місто стікалися звідусіль, мов бурхливі весняні струмки, довжелезні ешелони реевакуйованих, запрацювала пошта, відкрились установи, людям видавали хлібні пайки» [7]. Харків воєнної пори став предметом зображення у поемі Миколи Бажана «Політ крізь бурю», де згадуються «Люботинські затишні ставки», Холодна гора, «Безлюддя печальних кварталів» і пам'ятник Шевченку з «розгніваним порухом рук» [2].

Сучасна література не багато може представити прикладів «харківських текстів», у яких би легко вгадувалися знайомі місця і люди. Твори, написані в Харкові з використанням суто харківського матеріалу втрачають інколи свою приналежність до означеного місця через свою глобальність. Так, наприклад, вірш Сергія Жадана «Тарас Григорович Шевченко», хоча є витвором харківського середовища і має присвяту професору К.Х.Балабусі, не прив'язаний до конкретного місця, адже пам'ятники Шевченкові є зараз у багатьох містах. Тому Кобзар зійшов із п'єдесталу не лише в Харкові. Цю футуристичну ідею Жадан поширює на всі існуючі пам'ятники, які заважають побачити у митцеві звичайну людину.

Кожна культурна епоха так чи інакше представила свої зразки «харківських текстів». У кожному з них відбилися якісь події чи погляди людей того чи іншого середовища. Використавши конкретні приклади з творів різних письменників, ми довели, що «харківський текст» може в реалістичному чи

закодованому вигляді демонструвати суспільні зміни та історичні перевороти. Харків змінює своє обличчя, а разом із ним змінюється і «харківський текст», набуваючи нових форм і нової проблематики.

Література

1. Алчевська Х. Твори.– К.: Дніпро, 1990.– 558 с.
2. Бажан М. Політ крізь бурю // Бажан Микола. Твори в 4 т. – К., 1974.– Т.2.– С.75–93.
3. Гончар О. Людина і зброя: Роман. – Дніпропетровськ: Промінь, 1989. – 310 с.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. – К.: Наук. думка, 1982. – 544 с.
5. Любченко А. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 1999. – 520 с.
6. Тютюнник Г. Вир: Роман. – К.: Рад. шк., 1990. – 512 с.
7. Христенко І. І вітер пелюстки змете останні... Оповідання. – Х.: Акта, 2002. – 162 с.
8. Шевельов Ю. (Юрій Шерех) Я-мене-мені... (і довкруги). Спогади. – Х.; Нью-Йорк, 2001. – Т.1. (В Україні). – 430 с.
9. Шкурупій Ґео. Двері в день. Вибране. – К.: Рад.письм., 1968. – 328 с.

И.Г.Маликовский

ЖЕМЧУЖИНА АРХИТЕКТУРЫ

Харьков – многонациональный город и евреи, населяющие его, вносят достойный вклад в развитие науки, культуры, искусства региона. Важная роль в этом процессе принадлежит духовности, ибо человек, лишенный идеалов, обречен на забвение. Только исполняя святые законы Торы, мы, евреи,

можем приблизить приход Машиаха, который установит мир и справедливость на вечные времена.

На протяжении тысячелетних скитаний, где бы не поселились евреи, они прежде всего стремились жить по законам, предписанным им Всевышним. Харьковские евреи здесь не являются исключением. Они поселились на этой территории со времени основания города, но в основном начало их расселения следует отнести ко второй половине XVIII в. Они занимались торговлей, ремесленничеством, медициной. Из них вышли крупные промышленники и меценаты. Педагогика, наука, культура – трудно найти такую отрасль, где не ощущалось бы влияние евреев на развитие и благосостояние города. И это тем более удивительно, если иметь в виду, что Харьков не входил в ограничивающую черту их проживания в Российской империи, установленную указом 1791 г., в период царствования Екатерины II. Однако заселение края происходило несколько ранее упомянутого Указа императрицы, евреи поселялись в Харьковской крепости. Сначала количество их было незначительным, но в середине XVIII в. в центральной части города уже имелась еврейская улица. Кроме гражданского жилья, здесь была синагога и еврейское кладбище, которое со временем перенесли на Холодную гору. Как уже отмечалось, одним из основных занятий евреев в то время были ремесло и торговля. В последней они занимали весьма заметное место благодаря широким связям с единоверцами в других местах не только Украины, но и дальнего зарубежья. Их успешной деятельности способствовали устраиваемые в городе четыре раза в год ярмарки, куда приезжали многочисленные торговцы-евреи из ближних и дальних стран. Некоторым из приезжавших также удавалось осесть в Харькове на постоянное место жительства. Вместе с ними оседает в городе и многочисленная еврейская прислуга. Надо сказать, что проживание евреев в Харькове, вне «черты оседлости» было отменено лишь в 1917 г., но несмотря

на это, численность еврейского населения постоянно увеличивалась. К концу 1870 г. еврейская община Харькова насчитывает уже 5194 человека и становится второй по численности вне «черты оседлости», уступая лишь петербургской.

Неотъемлемой чертой еврейского образа жизни являлась во все времена тяга евреев к своей вере. До революции 1917 г. согласно данным Харьковской адресной книги в городе имелось 18 еврейских молитвенных учреждений. Сначала в Харькове было две синагоги и несколько молитвенных домов для приезжих. Первая из них Мещанская (по названию одноименной улицы) была основана евреями – николаевскими солдатами. Вторая расположилась в доме, выполненном в классическом стиле и купленном еврейской общиной в1867 г. Она находилась на ул. Немецкой, 12. Позднее улица получила название Пушкинской. Эта синагога действовала до 1906 г. Со временем здание пришло в негодность и по решению городских властей было снесено. Прихожанам приходилось молиться в частных домах. В 1909 г. правление синагоги обратилось в Императорское Санкт-Петербургское общество архитекторов с просьбой об организации конкурса на составление эскизных проектов хоральной синагоги. На строительство было собрано 150 тыс. руб.

И небывалый случай в Российской империи – был объявлен Всероссийский конкурс на проектирование иудейского храма. Причем для большей объективности решения жюри проекты было предложено подавать не именные, а под девизами. В середине того же года авторитетной комиссией, в которую наряду с заказчиками входили такие светила российского искусства и архитектуры как Л.Н.Бенуа и А.В.Щусев, были подведены его итоги. Из 17 представленных на конкурс проектов победу одержал проект под названием «Еврейская буква» (архитектор Яг Гевирц). Этот проект наиболее полно отвечал требованиям заказчиков. В начале XX в. весьма

популярным в архитектурной среде был стиль эклектики, представленный проект также был выполнен в этом духе. Он явился конгломератом различных архитектурных стилей, гениально уравновешенных талантом архитектора.

В конце 1909 г. правление синагоги обратилось к властям города за разрешением на строительство синагоги на месте снесенной ранее. В феврале 1910 г. разрешение было получено. Закладка здания состоялась 30 мая того же года. А уже через 3 года, а именно 23 января 1913 г., члены комиссии строительного отделения губернского правления подписали акт приемки здания в эксплуатацию. С этого момента синагога начала свою деятельность.

Над городом вознесся величественный храм, увенчанный куполом, крытым чилийской медью. Со временем купол приобрел голубовато-зеленоватый оттенок, что явилось результатом контакта меди с атмосферой. Поражает его фасад, напоминающий аналогичные строения на земле Древней Палестины. Он стал украшением одной из красивейших улиц Харькова. Уникальны размеры храма, которые составляют 2067 м^2. Истинный масштаб здания становится виден по мере приближения к нему. Особенно воздействует на воображение архитектурное решение внутренних сооружений. Здесь лидерство, несомненно, принадлежит молельному залу, равному 450 м^2, при высоте от пола до купола 28 м. Несмотря на большой объем синагога, являющаяся в настоящий момент второй по величине в Европе, удачно вписывается в ландшафтный план улицы, не нарушая его архитектурного единства. Период деятельности синагоги как иудейского храма был недолгим. После революции именно по синагогам был нанесен тяжелый удар. Новая власть, пытаясь искоренить тягу евреев к своей вере, приступила вначале к изъятию материальных ценностей из синагог, а затем и к их закрытию. В 1923 году Харьковская хоральная синагога была закрыта. Сначала в ней расположился рабочий клуб, затем

детский кинотеатр и, наконец, ДСО «Спартак». Все эти учреждения нанесли серьёзный вред внутренней планировке здания, его декоративному убранству.

Новая веха в истории синагоги, как и всего еврейства Харькова, началась в 1990 г., когда после длительной борьбы, в обстановке начавшихся процессов демократизации и либерализации, синагога передаётся еврейской общине. В том же году в Харьков приезжает посланник Любавического ребе раввин Мойше Москович. Благодаря усилиям раввина, его жены рабонис Мирьям, членов Харьковской религиозной общины ортодоксального иудаизма начался новый этап в жизни возвращённого строения. К тому времени грандиозное здание Харьковской хоральной синагоги было включено в реестр памятников культуры Украины. Разработка проекта реставрации была поручена Харьковскому филиалу института «Укрпроектреставрация», имевшему большой опыт реставрации культовых сооружений. Наибольшую сложность представляла задача не только воссоздать атмосферу старой синагоги, но и придать современное звучание внутреннему пространству, сохраняя при этом историческую композиционную интонацию.

Сотрудниками филиала были собраны материалы по истории строительства здания, выполнены натурные исследования и обмеры планов, фасадов, разрезов, деталей. Параллельно изучались специфические особенности синагогальной архитектуры и была составлена объемная специальная справка по этому вопросу. Главный архитектор проекта Новгородов В.Е. получил возможность ознакомиться со старинными и современными синагогами города Цинцинати (США) – побратима Харькова, что оказало значительную помощь в работе над харьковским проектом. Ряд конкретных советов были получены от американского архитектора Боба Дорана, который неоднократно приезжал в Харьков. Поисковая работа проводилась в архивах Харькова и Санкт-Петербурга. Было проанализировано

творчество автора проекта синагоги архитектора Я.Г.Гевирца. Собранные архивные, библиографические, натурные материалы и сведения позволили выполнить эскизный проект реставрации синагоги с восстановлением её объёма в первоначальном виде. Как уже указывалось здание неоднократно перестраивалось. В нём появились дополнительные перекрытия и колонны, исказившие его облик. Были убраны архитектурные детали, украшавшие интерьеры вестибюля, главного молельного зала, лоджий в восточной части, утрачена медная кровля куполов и т.д. Восстановление здания требовало значительных средств. Добровольные взносы сделали многочисленные прихожане и меценаты. Имена лиц, внёсших наиболее весомый вклад в реконструкцию синагоги, увековечены на ее стенах.

Были исследованы прочностные характеристики фундамента и купола, убрано межэтажное перекрытие и восстановлены балконы женского яруса. Центральный купол был покрыт медью. Его железобетонная часть, также как и основные опорные арки, была усилена методом торкретирования. В отделке помещений наряду с реставрацией решено было использовать элементы стилизации, выполненные с применением современных материалов и технологий. В отреставрированном цокольном этаже разместились столовая, классы для учащихся, компьютерный класс. 19 мая 2003 г. завершена реставрация центрального молельного зала. Он выполнен в светлых жёлто-голубых тонах с оригинальной подсветкой, которая создаёт возвышенное настроение. Каждый угол зала как бы наполнен сиянием. Поражает своим величием АРОН-кодеш (святой шкаф, в котором хранятся свитки Торы). Разработка дизайна АРОН-кодеша принадлежит израильскому архитектору Арону Острайхеру. Две дверцы шкафа скрыты за парахетом (бархатный занавес, расшитый золотом и символически изображающий 12 колен Израилевых).

На стенах фризы с аллегорическими изображениями еврейских праздников и традиций. Удачно дополняет интерьер зала установленная в нем мебель, выполненная по индивидуальному заказу мастерами из Кременчуга. Оборудованы две миквы (ритуальные бассейны для омовений). В настоящий момент заканчиваются работы по оборудованию помещений второго этажа, полным ходом идёт реконструкция фасада здания. В реконструкции синагоги наряду с генеральным подрядчиком принимают участие несколько строительных организаций. Работают творчески, профессионально и качественно. Да иначе, вероятно, нельзя выполнить заказы подобного рода. Несмотря на то, что работы ещё не закончены, синагога с момента своего возвращения еврейской общине ни на день не прекращала своей деятельности, став поистине центром духовной жизни евреев Харькова.

Признанием роли синагоги в духовном воспитании народа явилось награждение ее юбилейной медалью «10 лет независимости Украины». Хоральная синагога является истинным архитектурным украшением нашего города.

В.М.Ведмеденко

КУЛЬТУРА І РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ХАРКОВА НА ПОЧАТКУ XX ст.

Найактуальнішою проблемою сьогодення є відродження духовності. Перші десятиріччя XX ст. – це складний і насичений період в історії української культури. Спрямованість до національного самопізнання і самоствердження була характерною для всіх галузей духовного життя тогочасної України.

Економічна криза 1900–1903 рр. загострила соціальні протиріччя, дала поштовх пожвавленню національно-визвольного руху, сприяла появі перших політичних українських

партій. У Харкові в 1900 р. виникає революційна українська партія. Її засновниками були М.Русов Д.Антонович, Б.Камінський та інші. Революційний і національний рухи зростали і досягли свого апогею під час першої буржуазно-демократичної революції 1905 року. Вони охопили всі верстви українського населення. Демократичні зрушення у суспільстві сприяли інтенсифікації мистецьких процесів. Не такими суворими стали утиски й заборони української культури. Виникнення перших українських партій, політизація в цілому українського національного руху на початку XX ст. значною мірою сприяли активізації українського культурного життя в зрусифікованому Харкові.

У 1900 році за ініціативою Миколи Міхновського харківська студентська громада влаштувала святковий концерт, присвячений столітньому ювілею поеми Івана Котляревського "Енеїда". У травні український письменник – народник Лобовський випустив два числа двотижневика "Порада". Наступного року Міхновський і професор університету М.Д.Пильчиков одержали дозвіл на видання у Харкові ілюстрованого журналу "Початок", але реалізувати намір внаслідок опору місцевої адміністрації не вдалося. Тоді ж у Харкові з'явилися український клуб і товариство "Просвіта", які розпочали видання книжок українською мовою, а при Харківській публічній бібліотеці для придбання українських книг було створено спеціальну комісію.

З осені 1905 року в Україні розгорнувся широкий громадський рух за використання української мови у вищих учбових закладах. На засіданні історико-філологічного факультету Харківського університету професори М.Сумцов та М.Халанський висловили намір у 1906–1907 академічних навчальних роках викладати курси історії української літератури і мови.

Після поразки революції 1905–1907 рр., український національний рух змушений був обмежитися вимогою автономії для України та набути тільки культурно-освітніх форм.

Влітку 1912 р. Товариство ім. Г.Квітки-Основ'яненка виступило з ініціативою організувати в Харкові постійний український театр (для керівництва художньою частиною запросили відому українську актрису М.Заньковецьку) та спорудити пам'ятник Т.Шевченку (за проектом місцевого скульптора М.Сабо).

Міцний акторський ансамбль склався в Харківській пересувній трупі Л.Сабініна (сезони 1907–1920 рр.), колишнього учасника трупи Суходольського. В 1911–1912 рр. у семи виставах брала участь М.Заньковецька, значну творчу допомогу трупі неодноразово надавав М.Кропивницький. Високі вимоги щодо кількісного складу і художньо-професійного рівня хору та оркестру висував диригент О.Олексієнко (Домерщиков). Майже десять років з трупою Л.Сабініна співпрацював відомий театральний диригент і композитор М.Васильєв-Святошенко, його досвід, знання театральної справи, розуміння психології масового актора, – згадував Л.Сабінін, – часто відводили мене від помилок [1].

У Харкові оперні вистави проходили переважно у театрі Комерційного клубу, а десь з 1910 р. – у новому театрі-цирку "Колоссеум". "Котрий із двох оперних театрів гірший, – сумно іронізував тогочасний рецензент, – важко сказати, перший, клубний зал з хорами, тісний, без оркестрової ями, другий – "величезний балаган", теж непристосований для оперних спектаклів [2].

Ще в перше десятиліття XX ст. в різних харківських оперних трупах виділялись окремі прекрасні виконавці. Вдало дебютувала О.Мейчик. Високу оцінку одержали Інсарова, Тер'ян-Корганова. Успішно виступали відомі тенори А.Боначич, І.Єршов, О.Камінський, баритон Я.Свєтлов та інші. Музичну

частину в Харківському оперному театрі в кінці XIX – перших роках XX ст. очолювали В.Сук, В.Всеволожський, П.Щуровський, Є.Еспозіто та інші. У театрі часто влаштовувалися бенефіси, гастролі інших театрів. В 1901 р. тут побувала сильна за складом солістів трупа Тифліського театру. В різні роки у виставах харківської трупи чи гастролюючих труп брали участь і співаки-гастролери. Тріумфальний успіх супроводжував виступи Л.Собінова (1907 р.) та Ф.Шаляпіна (1908). З особливою теплотою і пошаною харків'яни вітали свого земляка славетного Івана Алчевського. "Можна лише дивуватися, – писала одна з харківських газет, – що наші столичні сцени не втримали такого артиста, який перейшов виключно на закордонні сцени" [3].

Особливого розголосу набули авторські фортепіанні концерти Ф.Якименка, низка яких пройшла в Харкові протягом 1907–1912 рр. Розвиток традицій фортепіанної гри у нашому місті пов'язувався з діяльністю О.Горовця. Р.Геніки, а також С.Брікнера, А.Бенша та багатьох інших музикантів.

Організатором і диригентом переважної більшості харківських симфонічних зібрань протягом чотирьох дореволюційних десятиліть був І.Слатін. Взагалі симфонічна музика набула великого значення у концертному житті України. Рівень виконавської культури кінця XIX і початку XX ст. став однією з найсуттєвіших передумов подальшого розвитку українського музичного мистецтва.

Значним явищем у музичному житті Харкова стало відкриття консерваторії в 1917 р. Її директором обрали І.Слатіна. Консерваторія відіграла велику роль у музично-громадському житті міста. Вже наприкінці жовтня 1917 р. почалися систематичні учнівські вечори за участю квартету, який виступав на всіх симфонічних і камерних зібраннях РМТ. Незважаючи на активізацію діяльності Харківського відділу РМТ і консерваторії, їм було не під силу повною мірою задовольнити зроста-

ючі духовні потреби міського населення. Не випадково майже водночас з консерваторією виникло філармонічне товариство, яке відіграло помітну роль у пропаганді музичного мистецтва. Воно було засноване на початку 1917 р. на громадських засадах з ініціативи харківських шанувальників музики.

Великого значення набула діяльність товариства грамотності, членами якого були Христя Алчевська та Гнат Хоткевич. Поряд з лекціями з різних дисциплін влаштовувалися літературно-музичні вечори. Широкого розголосу серед населення набули курси співацької грамоти та хорового співу, влаштовані Харківським товариством грамотності в літній період 1916 і 1917 рр.

Революційні події 17-го року докорінно змінили положення релігії і церкви. На Харківщині були дві основні течії української церкви: Українська автокефальна православна церква та Українська православна автокефальна церква. Рух за створення Української автокефальної православної церкви на Харківщині очолив відомий церковний діяч Іван Гаращенко. Українська автокефальна православна церква у своїй діяльності рішуче відкинула авторитаризм патріаршої системи, найвища влада належала тут виборній Раді єпископів, священиків і мирян. Принцип виборності було поширено і на призначення єпископів і парафіяльних священиків. Під час революції широкого розмаху набув рух "обновленства" у православ'ї. Як обновленська течія виникла й Українська православна автокефальна церква. Створили її українські обновленці на своєму Поміському соборі у Харкові в жовтні 1923 р., обрали власний синод (тому й церква має іншу назву – Українська синодальна церква). Очолив його митрополит всієї України Пимен (Пегов). На другому Всеукраїнському поміському соборі 1925 року Українська православна автокефальна церква відокремилася від Московського патріархату, звинувативши його у консерватизмі. Обновленці – синодали приваблювали до себе віруючих лояль-

ним ставленням до влади, демократичними формами внутрішньоцерковного життя, канонічністю єпархії. У процесі "згасання" обновленського руху Українська православна автокефальна церква злилася з руською православною церквою.

Починаючи з 1920 р., діє релігійна громада "підгорнівців" на чолі з православним проповідником Степаном Підгорним, але широкого розмаху цей рух не набув.

Та все ж завдяки українізації 20-ті роки стали роками небаченого розвитку української культури. Свідченням цього є виникнення масових літературних організацій ("Плуг", "Вапліте").

Осередком новаторських пошуків у драматургії став наприкінці 20-х років Харківський театр "Березіль", в якому режисер Лесь Курбас поставив п'єси драматурга М.Куліша "Народний Малахій" та "Мина Мазайло".

Великий вплив українізація справила й на освіту. Оскільки масова освітня кампанія велась українською мовою, то поширення освіти означало й поширення українізації серед молоді. Розширення можливостей для росту культурного рівня населення, духовної творчості відображало і водночас стимулювало процес зростання національної самосвідомості українського народу.

Література

1. Сабінін Л. 45 років на сцені: Мемуари. – К., 1937. – С.162.

2. Русская музыкальная газета. – 1910. – № 16–17.

3. Алчевський І. Спогади. Статті. Матеріали. – К. 1980. – С.202.

4. Надтока Г.М. Православна церква і процес українського національного відродження 1900–1917 років. – К., 1996. – 143 с.

5. Історія християнської церкви на Україні: Релігієзнав. довід. нарис. – К.: Наук. думка, 1992. – 103 с.

6. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1665–1905): В 2 т. – Т.2.– Х.: Основа, 1993. – 973 с.

7. Украинский момент на Харьковском съезде по организации разумных развлечений [7–12 июня 1915 г.] // Укр. жизнь. – 1915. – № 7. – С.78.

Л.В.Хлєсткова

ХАРКІВ ЯК БАГАТОНАЦІОНАЛЬНЕ МІСТО

"Наш Харків" – так кажуть українці. "Наш Харків" – кажуть росіяни. "Наш Харків" – вторять білоруси, вірмени, євреї, азербайджанці та представники 111 національностей, які проживають зараз у нашому місті.

Особливість культури Харківщини полягає в тому, що вона розвивалась у діалозі культур всіх народів, котрі жили на його території, в умовах взаємодії та плідного взаємного впливу.

Кожний народ – це своєрідний образ, створений тільки йому притаманними фарбами. Лише зберігаючи національну самобутність і неповторність, можна зробити внесок у загальну скарбницю сучасної культури як нашого міста, так і України в цілому.

Наш багатонаціональний Харків поєднав у собі розмаїття тих національних світів, що здавна накладали відбиток на Слобожанську культуру. Для українського суспільства є характерним тісний взаємозв'язок етнокультурної гетерогенності, етнічної та мовної специфіки регіонів з міжрегіональними протиріччями у політичній та соціально-культурній сферах.

Стан і перспективи розвитку міжнаціональних відносин на пострадянському просторі викликають зараз неоднозначну

думку. Вони знаходяться в центрі полеміки на багатьох наукових конференціях, семінарах, нарадах. Саме тому вкрай цікавим і корисним є вивчення досвіду вітчизняної історії. Історична пам'ять допомагає зважено оцінювати події сьогоднішнього дня.

Попри всі негаразди політика радянської держави щодо національного питання з самого початку її існування була виваженою і далекоглядною. 20–30-ті роки стали періодом розквіту національних культур Радянського Союзу. Атмосфера культурного відродження на той час відповідала назрілим духовним потребам національностей, відкривала широкі можливості для закладання основ їхнього професійного театрального, музичного, образотворчого мистецтва. І все це, до речі, в умовах строкатої поліетнічності тодішньої України.

За даними перепису 1926 року, склад населення України за національною ознакою був таким: всього в Україні проживало 28712 тис. чоловік., з них 23218 тис. українців, 2292 тис. росіян, приблизно 1375 тис. євреїв, 392 тис. поляків, 373 тис. німців, понад 102 тис. греків, 100 тис. болгар, 270 тис. молдаван, понад 28 тис. білорусів, 12 тис. чехів, 9 тис. вірмен, 10 тис. татар, інших національностей – 51500 тис. Загалом в Україні на той час мешкали представники майже 40 національностей, що складало близько 20% всього її населення. В Україні було зосереджено 95% болгар, 82% молдаван, 75% чехів, 52% євреїв, які проживали на території СРСР. Євреї, вірмени, татари жили здебільшого у містах і містечках; молдавани, німці, поляки, греки, болгари – в сільських районах. Таким чином, неукраїнського населення в Україні було понад 5 млн. чоловік (Вісті ВУЦВК. – 1927. – 11 січ.). За національною приналежністю населення розподілялося у процентному відношенні так: українці складали 80%, росіяни – 9,2%, євреї – 5,8%, поляки – 1,6%, німці – 1,3%, молдавани – 0,9%, греки – 0,4%, болгари –

0,3%, чехи – 0,1%, білоруси – 0,1%, інші національності – 0,3% (Вісті ВУЦВК. – 1927. – 25 черв.).

У Харкові населення за національною ознакою розподілялося інакше і було набагато різнобарвнішим. За даними Окрстатбюро, населення Харкова у 1923 році за національним складом розподілялося так: українців – 38,5%, росіян – 34,5%, євреїв – 20,8%, інших – 6,2%. Серед представників інших національностей – зареєстровані поляки, вірмени, білоруси, німці, латиші. Усього 56 національностей. Серед мешканців тогочасної столиці зустрічалися хорвати,черкеси, норвежці, горці, голандці, іспанці, китайці, лезгіни і навіть по одному киргизу, ірландцю, дагестанцю, вотяку.

Характерною рисою національної політики молодої української держави стало охоплення навчанням дітей національних меншин, яке на початку 1931 р. становило 95,2%, причому діти росіян, євреїв, поляків, німців та болгар були охоплені повністю. XI Всеукраїнський з'їзд Рад констатував, що на середину 1929 р. “трудові школи на Україні вже майже цілком переведено на рідну мову учнів” (Культурне будівництво в УРСР. – К., 1986. – С.76).

В столиці республіки, Харкові, теж існувала розгалужена система загальноосвітніх шкіл, де навчальний процес вівся рідною мовою учнів. Українська й російська мови викладалися в цих школах як предмети. За даними довідника “Весь Харків”, у 1929 році місто мало 61 школу соцвиху, з них російськомовних – 26, україномовних – 24, змішаних україно- і російськомовних – 3, єврейських – 4. Працювали також польськомовна школа, вірменськомовна, татарськомовна, німецькомовна.

Розгалуженою була мережа періодичних видань мовами національних меншин. Вони продовжували виходити ще деякий час навіть після страшних репресій, що обрушилися на творчу, наукову, технічну інтелігенцію на початку 30-х років. Так, в 1935 р. в Україні видавалося 2454 газети і 239 журналів.

Українською мовою виходили 1960 газет і 134 журнали, російською – 405 газет і 92 журнали, мовами національних меншин – 71 газета і 10 журналів (Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1986. – С.243).

Мовами різних народів видавалися підручники, посібники, хрестоматії, масово-політична література, календарі тощо.

Велику культурно-освітню роботу вели в середовищі нацменшин радянсько-партійні школи, гуртки політграмоти, добровільні товариства, творчі організації, клуби, товариство "Геть неписемність!", головою якого з часу його заснування в 1923 р. був Г.І.Петровський. У Харкові активно діяли вірменський клуб та польська драматична студія.

Значний внесок у підготовку кадрів республіки робила вища школа. У Харкові при університеті були відкриті національні сектори: польський, єврейський і молдавський. Звичайно партія не могла залишити без догляду діяльність громадських, профспілкових та інших організацій, і тому всі ці органи (особливо в національних районах) поповнювалися випускниками радянсько-партійних шкіл, часто очолювалися ними. За даними журналу "Більшовик України" (1932. – № 11. – С.98), діяли дві єврейські, польська, німецька, молдавська, болгарська і татарська радпартшколи. Було створено постійно діючі курси секретарів національних сільрад, де лише за 1928–1930 рр. пройшли перепідготовку 1065 працівників.

Педагогічні кадри для національних меншин готували також Житомирський інститут соцвиховання, Одеський інститут профосвіти, Одеський та Київський пединститути. Для початкової та середньої шкіл готували кадри педтехнікуми, серед яких були російські, татарський, польський, болгарський, греко-елліно-татарський, єврейський, білоруський та молдавський (На фронті культури. – К., 1935. – С.102).

Принципові засади національної політики КП(б)У, шляхи її реалізації було схвалено у спеціальній резолюції виконкому Комінтерну (1927 р.). В цьому документі підкреслювалося, що на перешкоді національного єднання трудящих стоять як великодержавний, так і націоналістичний ухили, вказувалося на необхідність безкомпромісної боротьби з ними. Під висновками цієї резолюції можна підписатися і сьогодні, 80 років потому: "Шлях розвитку самостійної української культури, що використовує для свого повного розквіту всі досягнення світової культури, – це шлях дружньої роботи в культурному будівництві з братерськими народами Союзу Радянських Республік, а не ворожого протиставлення одної культури другій" (Вісті ВУЦВК. – 1927. – 4 жовт.).

Термін "культурне будівництво" зараз має таке ж право на життя, як і на початку століття, особливо відносно національних культур. Суть цього поняття не зводиться лише до створення чогось нового, а включає в себе весь складний процес культурогенезу. Ми є не лише спадкоємцями національних традицій предків, а й їхніми продовжувачами. Кожна людина носій багатовікової культурної спадщини минулого, хранитель сучасного і творець майбутнього.

Національно-культурне будівництво в Україні за нашого часу відображає етнічне різнобарв'я її народу. Особливе місце в ньому посідає наш багатонаціональний Харків. За підсумками першого Всеукраїнського перепису населення у грудні 2001 року понад 29% харків'ян були віднесені до національних меншин. Внесок кожної етнічної групи у розвиток культури міста є значним і безперечним. У Харкові зареєстровано близько п'ятдесяти національно-культурних товариств, центрів і земляцтв, які охоплюють більше 10% його мешканців. Саме в нашому місті вперше створено Асоціацію національно-культурних об'єднань, що є спілкою всеукраїнських і регіональних організацій, які представляють різні етнічні громади та

діють у 15 регіонах країни. Всеукраїнська газета “Моя Батьківщина”, що є друкованим органом Асоціації, теж видається в Харкові. Голова Асоціації Олександр Фельдман – харків'янин. У нас покладено початок і тому, що зараз стало доброю традицією і може представляти інтерес для наших сусідів з інших областей України. Це і науково-практичні конференції, і семінари та “круглі столи”, дні національних культур, паради національних кухонь, щорічний фестиваль “В сім'ї вольній, новій...”

Національні спільноти конструюють архітектурне обличчя нашого міста: азербайджани будують мечеть; будується вірменська церква; відкрито меморіальний комплекс “Дробицький яр”.

Асоціація надає великої уваги міжнаціональним контактам. Слід зазначити добрі і конструктивні стосунки між національно-культурними об'єднаннями Харківської і Львівської областей, що сприяють руйнуванню стереотипних уявлень про Харків і Львів як столиці регіонів-антагоністів – Сходу і Заходу.

Налагоджено співпрацю з посольством республіки Корея, консульствами Польщі, Литви, Росії, Німеччини.

У Харкові діє Центр соціальної адаптації біженців та шукачів притулку. В Україні це добре починання здійснене вперше.

Прикладом для інших областей України може слугувати і увага з боку органів державної влади міста до проблем національних спільнот. Напередодні 350-літнього ювілею міста було створено Координаційну раду національно-культурних об'єднань. Відтепер міський бюджет передбачає фінансування на розвиток національних культур та інші потреби етнічних спільнот втричі більшим ніж минулого року.

В ювілейному році побачить світ видання “Харків багатонаціональний”, присвячене поліетнічній історії та су-

часності міста, в якому належним чином буде відображено роль і місце національних громад у його розвитку.

Розбудова нашого рідного Харкова здійснюється різними шляхами, і один з них – це панування міжнаціонального миру, будувати який доводиться тривалий час і який доволі легко зруйнувати. То ж нехай те немале, зроблене сьогодні загальними зусиллями у тендітному світі міжнаціональної злагоди, стане добрим початком великої справи на тривалий час.

УЧАСНИКИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Л.М.Абраменко	- заст. директора з наукової роботи Харківського художнього музею.
В.Ф.Арканова	- викладач ХДІМ ім. І.Котляревського, проф., нар. артистка України.
М.А.Балишев	- науковець ЦДНТА України.
В.М.Ведмеденко	- здобувач каф. історії та теорії культури ХДАК.
О.С.Горбунова	- зав. кабінетом каф. історії України ХДПУ ім. Г.С.Сковороди.
М.Є.Жур	- віце-президент Польського Будинку.
Т.В.Іванська	- провід. спеціаліст відділу інформації та використання документів ДАХО, здобувач ХНУ ім. В.Н.Каразіна.
О.В.Козир	- викладач ХДПУ ім. Г.С.Сковороди.
І.Г.Миликовський	- виконавчий директор Спілки Хасидів Ха Бад Любавич іуд. реліг. громад та установ Харк. регіону.
С.В.Мірошниченко	- аспірант ХДПУ ім. Г.С.Сковороди.
А.Ф.Парамонов	- заст. директора Харківського приватного музею міської садиби.
А.М.Прохоров	- науковець Харківського історичного музею.
Л.В.Хлєсткова	- зав. сектором ХДНБ ім. В.Г.Короленка.
Т.О.Чугуй	- студент ХНУ ім. В.Н.Каразіна.
В.Г.Чуркіна	- викладач ХНУРЕ.

З м і с т

ПЕРЕДМОВА 3

З КУЛЬТУРА ХАРКОВА 4

Т.В.Іванська
МИКОЛА ПАВЛОВИЧ БАРАБАШОВ: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ 4

Т.О.Чугуй
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ “ПРОСВІТИ” 9

А.М.Прохоров
УКРАЇНСЬКІ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРКОВА У НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 21

С.В.Мірошниченко
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ХАРКОВА НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 29

М.А.Балышев
НЕИЗВЕСТНЫЙ А.Н. БЕКЕТОВ (Заметки к историко-биографическому очерку) 42

В.Ф.Арканова
Б.Р.ГМИРЯ – ВИДАТНИЙ ПРЕДСТАВНИК ХАРКІВСЬКОЇ ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ 48

А.Ф.Парамонов
ИЗ УТРАЧЕННЫХ ЛИЦ: ХАРЬКОВСКИЙ БАСНОПИСЕЦ В.Г. МАСЛОВИЧ 53

Д.І.Яворницький
Д.І.ЯВОРНИЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК КОБЗАРІВ 60

О.С.Горбунова 62
ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ЄВРЕЙСЬКОГО ТЕАТРУ
В м. ХАРКОВІ (1925–1934 рр.) 62

Л.Н.Абраменко, М.Е.Жур
ПОЛЬСКИЙ ТЕАТР В ХАРЬКОВЕ 68

О.В.Козир
«ХАРКІВСЬКИЙ ТЕКСТ» ЯК ІСТОРИЧНИЙ
І КУЛЬТУРНИЙ КОД 78

И.Г.Маликовский
ЖЕМЧУЖИНА АРХИТЕКТУРЫ 87

В.М.Ведмеденко
КУЛЬТУРА І РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ХАРКОВА
НА ПОЧАТКУ XX ст. 93

Л.В.Хлєсткова
ХАРКІВ ЯК БАГАТОНАЦІОНАЛЬНЕ МІСТО 99

УЧАСНИКИ КОНФЕРЕНЦІЇ 106

Наукове видання

Харкову – 350 років: історичні аспекти та погляд на сучасні проблеми

Матеріали науково-практичної конференції
20 квітня 2004 р.
Частина 2

Відповідальний за випуск Л.П.Незнамова,
засл. працівник культури України

Редактор Л.К.Суржан

Підписано до друку Формат паперу 60 х 14 1/16
друк. арк. 7,4, обл.-вид. арк. 6,66. Папір для множ. апаратів. Тираж 90 прим. Замовлення

Ксерокс ХДНБ ім. В.Г.Короленка. 61003, Харків-3, пров. Короленка, 18.